

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS
TA‘LIM VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI SAMARQAND
DAVLAT UNIVERSITETI**

PEDAGOGIKA FAKULTETI

MAKTABGACHA TA‘LIM METODIKASI KAFEDRASI

G‘AFUROVA PARVINA TOSHTEMIROVNA

**MUSIQA MASHG‘ULOTLARI ORQALI BOSHLANG‘ICH
SINF O‘QUVCHILARINING AXLOQIY RUHDA
TARBIYALASH**

5141600-boshlang‘ich ta‘lim va tarbiyaviy ish ta‘lim yo‘nalishi bo‘yicha
bakalavr akademik darajasini olish uchun yozilgan

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Ilmiy rahbar

p.f.n.,dots.Yusupov X.Yu.

Bitiruv malakaviy ishi maktabgacha ta‘lim metodikasi kafedrasida bajarildi.
Kafedraning 2014 yil «__» maydagi majlisida muhokam qilindi va himoyaga
tavsiya etildi (bayonnoma №__).

Kafedra mudiri

p.f.n.,dots.Doniyev B.B.

Bitiruv malakaviy ishi YADAKAning 2014 yil «__» iyundagi majlisida himoya qilindi
va «__» balga baholandi (bayonnoma №__).

YADAK raisi

p.f.d.,prof. Muslimov N.

A‘zolari

_____
_____
_____

Samarqand – 2014

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI
PEDAGOGIKA FAKULTETI**

5141600-boshlang'ich ta'lim va tarbiyaviy ish ta'lim yo'nalishi

MAKTABGACHA TA'LIM METODIKASI KAFEDRASI

**MUSIQA MASHG'ULOTLARI ORQALI
BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING
AXLOQIY RUHDA TARBIYALASH**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

**Bajaruvchi: G'afurova Parvina
Ilmiy rahbar: p.f.n.,dots.Yusupov X.Yu.**

Samarqand - 2014

MUNDARIJA:

Kirish.....	3
I bob. Boshlang'ich ta`lim o'quvchilarini san'at vositalari orqali axloqiy tarbiyasini shakllantirish.....	10
1.1. San'at vositalari bilan o'quvchilar tafakkurini oshirish yo'llari.....	10
1.2. Boshlang'ich ta`limda olib boriladigan musiqa mashg'ulotlari.....	14
II bob. Buyuk mutafakkirlar Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiyning san'at sohasidagi asarlari.....	29
2.1. O'quvchilarni axloqiy tarbiyalashda muomala madaniyatining o'rni.....	29
2.2. Boshlang'ich ta`lim o'quvchilarini raqs san'ati bilan tanishtirish.....	40
Xulosa.....	44
Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati.....	50

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. . «Istiqlol biz uchun taraqqiyotning butunlay yangi, keng ufqlarini ochdi. Kelajagimizni o'z qo'limiz bilan yaratadigan bo'ldik. Hayotimiz va yashayotgan xonadonimizni milliy manfaat va qadriyatlarimizga, umumbashariyat ye'tirof yetgan demokratik mezonlarga monand qilib qurishdek noyob tarixiy imkoniyatlarga yega bo'ldik. Bu juda katta boylik»,¹ degan yedi Prezidentimiz I.A.Karimov

Inson san'at bilan juda qadim zamonlardan buyon oshno. San'at mehnat jarayonning ajralmas qismi. Insonlar ibtidoiy tuzum vaqtidayoq san'atning mohiyatini tushunganlar, unga ijtimoiy ong shakllaridan biri deb qaraganlar. O'sha davr odamlarining qo'li bilan yaratilgan rasmlarni ko'rib, ular hayoti to'g'risida to'la tasavvur hosil qilamiz. Ibtidoiy odamlarning qanday ov qilganliklari, ovchilar o'zlarini qanday himoya qilganliklarini, o'sha davrlardagi yovvoyi hayvonlarning turlarini biz O'zbekistonning Termiz shahri yaqinidagi Zarautsoy darasidan topilgan toshga o'yib ishlangan rasmlardan bilishimiz mumkin.

San'atning turli ko'rinishlari voqelikni, undagi hodisa, narsa va holatlarni o'ziga xos usullar bilan aks ettiradi. Masalan, musiqa san'ati tovushlar yordamida, ularning o'zaro bog'lanishi orqali, badiiy adabiyot so'z, obrazlar orqali ifodalanadi. Lekin shu bilan birga ular o'rtasida ma'lum bir umumiylik mavjud. Bu umumiylik shundan iboratki, ularning hammasiga voqelik badiiy obrazli tarzda aks ettiradi.

Qadimgi grek va Rim san'atkorlari yaratgan asarlar, Firdavsiy, Navoiy, Shekspir, Pushkin, Tolstoy, Betxoven, Chaykovskiy asarlari biz uchun abadiy barhayotdir. Yapon xalqi go'zal san'at yaratgan. Qadim zamonlarda kichkina bir davlat bo'lgan va bu tashqi insoniyatga madaniyatning ajoyib

---

¹ Каримов И.А. Халқ сўзи газетаси, 1991 йил 15 июль

namunalarini qoldirgan Xitoy, Hindiston, Italiya madaniyati o'zining misli yo'q milliyliги va jozibasi bilan kishini hayratga soladi.

San'at keng ma'noli tushunchalardir. Masalan, qadimgi yunonlar musiqa, raqs, nazmni san'at deb bilganlar. O'rta asrlarda esa san'at tarkibiga tasviriy san'at, kasallarni davolash va dorixona ishlari kiritilgan. Bugungi kunda "san'at" so'zi "voqelikni badiiy timsollar vositasida ijodiy aks ettirish", "ishning ko'zini bilish va mahorat ko'rsatish jarayoni", "har qanday ishning o'zi va u talab qiladigan darajasi" ma'nolarida qo'llaniladi.

San'at tushunchalarining talqin etilishi bejiz emas. Zero, san'at inson mehnati, aql-idroki, shuuri bilan yaratilgan, vujudga kelgan, ijod qilingan narsalardir. San'at inson faoliyatining ijodkor turini anglatib, har bir san'at asarida shaxsning o'ziga xos iste'dodi namoyon bo'ladi va nihoyat san'at insonning mahorati bilan chambarchas bog'lanib kelgandir.

San'at keng ma'noda san'at asarlari bilan birga ularni yaratish va iste'mol qilish jarayonlarini ham qamrab oladi. San'at hozirgi davrga qadar inson taraqqiyoti bilan bog'liq holda rivojlanib kelgan. O'zbekiston hududida Ispaniya, Sahroi Kabr va boshqa manzillarda uchraydigan qoyalarga o'yib tushirilgan yovvoyi hayvonlarning tasvirlari hozirgi davr nuqtai nazaridan yuksak qiymatga ega. Bu tasvirlarda har bir narsa turining mezoniga mos ijod qilish, ya'ni nafosat qonunlariga rioya qilish, vazn tuyg'usi, tenglik aksi, ularni yaratish jarayonida olinadigan quvonch kabi estetik faoliyatning muhim belgilari mavjud.

Qadimgi estetik madaniyat yodgorliklarining mavzu yo'nalishi ham diqqatga sazovordir. Asosiy tasvir va taqlid uchun ovchilik kasbi bilan bog'liq hayvonlar obyekt qilib olingan. Yovvoyi buqa, yovvoyi fil, yovvoyi kiyik tasvirlarini yaratish bilan qadimgi odam ular haqida o'zi bilgan juda

muhim xislatlarini va bu xislatlarga xos o'zining xatti-harakatlarini ifodalagan.

San'at kurtaklari murabbiy, tarbiyachi vazifalarini ham bajargan. Tasvirlar, naqshlar, raqslar, ertak-afsonalarda avloddan avlodga o'tib kelayotgan amaliy, axloqiy, estetik tajriba mujassamlashgan edi. Badiiy faoliyatning ilk shakllari uyushtiruvchilik, birlashtiruvchilik vazifalarini ham bajargan. Hayotda yashash uchun kurash maqsadida jiplashgan va yagona tuyg'u jo'sh urushi bilan birlashgan butun jamoa xatti-harakatlari, urinishlari vositasida qo'lga kiritilishi mumkin bo'lgan g'alaba – ovda hayvon ustidan g'oliblik san'atda tasvirlanib, u qadimgi odamlar jiplashishining eng muhim omillaridan biri bo'lgan edi.

Badiiy faoliyatning ilk shakllaridayoq san'atning juda ko'p belgi va xossalari ko'rinib turadi. Lekin ularda yakka shaxs omili yetishmaydi. Qadimgi odamlar faqat urug' va qabila uchun umumiy bo'lgan his-tuyg'u hamda tasavvurlar bilan yashagan, o'zini voqelikdan ajratolmagan edi. San'at esa boshidan oxirigacha shaxsdan boshlanadi, shaxs bilan shakllanadi, shaxs bilan qadr topadi. Shaxs san'at ijodkori, badiiy qadriyatlar yaratuvchisi bo'lishi bilan birga, shaxs sifatida san'atning asosiy obyektini va mazmuni hamdir.

San'at tarixiy taraqqiyot jarayonida hamisha ijtimoiy ehtiyojlarni qondirib kelgan. San'at hayotning murakkab, rangorang munosabatlari bilan aloqador bo'lib, u bir vaqtning o'zida ham mehnatning alohida bir turi, ham ijtimoiy ongning bir shakli, ham o'ziga xos bilim sohasi, ham ijodiy faoliyatning bir ko'rinishi sifatida amal qiladi.

Ko'pmingyillik tariximizdan bahramand bo'lish, madaniy va ma'naviy boyliklarimizdan zavq olish, kelajakdagi hollarni ijobiy yo'naltirish uchun axloqiy, ma'naviy nafosat tarbiyasi asosida tarbiyalash uchun bizning

davrimizgacha quyidagi san'at vositalari kirib kelgan. Bulardan: musiqa va amaliy san'at, me'morchilik va amaliy chizma, teatr, raqs san'ati, kino va televideniya, opera va balet shular jumlasidandir.

Me'morchilik – o'zida amaliy va g'oyaviy-badiiy vazifalarni mujassamlashtirgan binolar, inshootlar, ularning to'plami bo'lib, ibtidoiy tuzum davrida vujudga kelgan. San'atning bu turiga musavvirlik, chizmakashlik, haykaltaroshlik yaqin turadi va umumiy nom bilan tasviriy san'at deb ataladi. Maskur san'at namunalariga qadimiy Movaraunnahr mintaqasida XIV-XVI asrlarda yaratilgan Shohi Zinda, Registon, Go'ri Amir, Ulug'bek, Sherdor, Tillakori madrasalari kabi jahon ahamiyatiga molik me'morchilik mo'jizalarini eslamaslikning iloji yo'q. O'sha davrning naqsh san'ati mis, yog'och, suyak, ganch va boshqa narsalarga o'yib bezak berilgan. Me'morchilik san'ati avloddan avlodga meros bo'lib kelayotgan san'at turlaridan biridir.

Musiqa – eng qadimgi san'at turlaridan biridir. O'rta Osiyoda xonandalik va sozandalik keng tarqalgan. Xalq musiqasida ashula, marosim, lirik qahramonlik, tarbiyaviy ko'rinishdagi qo'shiqlar, ommabop kuylar, doston, katta ashula, maqom kabi turlari mavjud bo'lgan. Musiqa va poeziya ming yillar davomida xalq qo'shiqlari bilan birgalikda rivojlangan.

Teatr – san'at turlaridan biri bo'lib, adabiyot, musiqa, opera, operetta, liberetta, balet, tasviriy san'at, raqs va me'morchilikning ajralmas birligini tashkil etadi.

Raqs san'ati – tana harakati va holatlari orqali badiiy obraz yaratadigan san'at turidir. Raqsning asosiy vositalariga garmonik harakat va holatlar, yuz imo-ishoralari kiradi. Raqs san'atida ritm muhim bo'lib, u musiqada o'z ifodasini topadi, oyoq, qo'l ritmga quloq soladi, tana harakatlari bir biriga bog'lanadi.

Kino san'ati – rasmni harakatga keltirish avvaliga sinematografiya deb nom olgan. Kino tasvir usuliga ko'ra ikkiga bo'linadi:

1. Oq-qora tasvirli filmlar.
2. Rangli tasvirdagi filmlar.

Namoyish etilishiga qarab to'rt turga bo'linadi:

1. Badiiy filmlar.
2. Hujjatli filmlar.
3. Ilmiy-ommabop filmlar.
4. Multfilmlar.

Televideniye – fan va texnika hamda madaniyatning muhim kashfiyotidir. Electron nur yordamida harakatdagi tasvirni bir joydan ikkinchi joyga ozatadigan va qabul qiladigan “radiotelepat” apparati yordamida 1928-yil 4-avgustda Toshkentda birinchi marta keng jamoatchilik oldida “Televizor” namoyon etildi.

Opera – o'ta sintetik san'atdan iborat bo'lib, u yagona teatr tomoshasida vokal va instrumental musiqa drama san'ati va polziyali raqsni, manzarali amaliy san'atni birlashtiradi.

Balet – esa san'atning mustaqil bir turidir. Biroq u tomoshaviy san'atlarga mansub bo'lib, unda actor raqqos bo'lganligidan ma'lum darajada o'zida raqs, musiqa, pantomima va dramatic fikrni birlashtiruvchi teatr ijodidining alohida turi sifatida qaralishi kerak bo'ladi.

San'at ibrat hissi ruhiy tarbiya quroli bo'lib, uning vositasida o'quvchilarning veqelikdagi go'zallik va xusnlilikni, ulug'vorlik va pastkashlikni, fojaviylik va kulgulilikni anglaymiz. Shunday san'at insonda quvonch va kulgu, yig'i va qayg'u, nafrat va g'azab qo'zg'aydi, inson faoliyatining muhim turi sifatida odamlarni nafosat va go'zallik ruhida tarbiyalaydi, veqelikga estetik munosabat esa san'atkorlar yaratgan asarlarda,

mehnatda, turmushda, axloqiy munosabatlarda aks etib, badiiy asoslarda ifodalanadi.

Shu sababli pedagogik tadqiqotlar doirasida mazkur masalaning hali maxsus o'rganilmaganligidan, mamlakatimizda yoshlarni estetik didli qilib tarbiyalashga tobora o'shib borayotgan mazkur zaruratidan kelib chiqib tadqiqotimiz mavzusini "*O'zbek milliy musiqasi orqali birinchi sinf bolalarini axloqiy tarbiyalash*" deb nomladik.

Tadqiqotning maqsadi – O'zbek milliy musiqasi orqali birinchi sinf bolalarini axloqiy tarbiyalashning pedagogik shart-sharoitlar tizimini ishlab chiqish.

Tadqiqot obyekti – O'zbek milliy musiqasi orqali birinchi sinf bolalarini axloqiy tarbiyalashni o'rganib chiqish.

Tadqiqotning predmeti – O'zbek milliy musiqasi orqali birinchi sinf bolalarini axloqiy tarbiyalash.

Tadqiqotning vazifazi – obykti va predmetidan kelib chiqib quyidagi **vazifalar** belgilab olindi:

1. O'zbek milliy musiqasi orqali birinchi sinf bolalarini axloqiy tarbiyalash, milliy musiqa tushunchasi pedagogik mohiyatini nazariy asoslash.

2. Milliy musiqa tushunchalarini Boshlang'ich ta'lim muassasalarida tashkil qilishning, undan keyin esa tayyorlov guruhlarida musiqa tushunchasini o'quvchilarga yanada chuqurroq singdirishni tashkil qilishning pedagogik-psixologik xususiyatlarini ochib berish.

3. San'at va musiqa mashg'ulotlarida nafosatni shakllantirishni, qadimiy urf-odatlar va madaniy meros orqali o'quvchilarda nafosat tuyg'usini shakllantirish ishlarining pedagogik shart-sharoitlarini ishlab chiqish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi:

- O'zbek milliy musiqasi orqali birinchi sinf bolalarini axloqiy tarbiyalash qay darajada ekanligi o'rganildi va tahlil qilindi.

- Tajriba tadqiqot maydonchasi sifatida Samarqand shahridagi 80-boshlang'ich ta'lim muassasasi tanlab olindi. Pedagogik eksperimentda 20 ta o'quvchi, 4 nafar tarbiyachi, 16 ta ota-onalar ishtirok etdilar.

Tadqiqot ishimizning tarkibiy tuzilishi:

Kirish, ikki bob, to'rtta paragraf, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat.

Tadqiqotning metodologik asosini:

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risidagi" Qonuni, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", Prezident asarlarida belgilab berilgan dasturiy g'oyalar, xalq pedagogikasi va ma'rifatparvarlarimizning ma'naviy-axloqiy, *milliylik, milliy musiqa* tushunchasi haqidagi fikrlari tashkil qiladi.

Muammo doirasida tajriba-sinov ishlarini olib borish quyidagi *ilmiy tadqiqot metodlari* yordamida amalga oshiriladi:

1. Pedagogik kuzatuv metodi.

Maskur metoddan o'zbek milliy musiqasi orqali katta birinchi sinf bolalarini tarbiyalash asosida tadqiqot ishi uchun zarur nazariy va amaliy ma'lumotlarni qo'lga kiritish maqsadida foydalaniladi.

2. So'rovnoma-anketa metodi.

Ushbu metod o'quvchilarni o'zbek milliy musiqasi orqali katta birinchi sinf bolalarini tarbiyalashni tashkil etish borasida mavjud dalillash nazariy va amaliy malumotlarni boyitish uchun xizmat qiladi.

3. Suhbat metodi.

Maskur metoddagi vaziyatni yanada oydinlashtirish O'zbek milliy musiqasi orqali birinchi sinf bolalarini axloqiy tarbiyalash tushunchasi to'g'risidagi fikrlarini o'rganish bu borada yagona xulosaga kelish, shuning shart-sharoitlarini o'rganish maqsadida foydalaniladi.

4. Qiyosiy tahlil metodi.

Ushbu metod o'zbek milliy musiqasi orqali birinchi sinf bolalarini tarbiyalashning mavjud holatini aniqlash tarbiya jarayonini yaxshilashga yo'naltirilgan tadbirlarning samaradorligini belgilash, shuningdek tajriba-sinov ishlarining natijalarini qiyosiy o'rganish imkonini beruvchi tadqiqod obyekti bo'lgan tarbiya muassasasining tarbiyachi va o'quvchilarini nazorat hamda tajriba guruhi sifatida ikki guruhga ajratish va ular tomonidan qayt etilgan ko'rsatkichlarni taqqoslash maqsadiga xizmat qildi.

5. Pedagogik tajribalarni o'rganish metodi.

Maskur metod ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish yo'llari bilan tanishish, ilg'or tajribalarni ommalashtirish maqsadida qo'llaniladi.

6. Matematik-statistika metodi.

Mazkur metoddan ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishga yo'naltirilgan tajriba sinov ishlarining samaradorligini isbotlash maqsadida foydalaniladi.

Birinchi bob

BOSHLANG'ICH TA'LIM MUASSASASI O'QUVCHILARINI SAN'AT VOSITALARI ORQALI AXLOQIY TARBIYASINI SHAKLLANTIRISH.

1.1. San'at vositalari bilan o'quvchi tafakkurini oshirish yo'llari

Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi inson omiliga juda kata ma'no, buyuk ma'no beradi: maqsad va strategiyadan tortib to ta'lim-tarbiya jarayonining hamma qirralariga oid aniq dasturlar majmuasigacha har biri nagizida inson asosiy omil hisoblanadi. «...hayotimizni hal yetuvchi muhim masalalari qatorida ta'lim-tarbiya tizimini tubdan o'zgartirish, uni yangi zamon talabi darajasiga ko'tarish, barkamol avlodimiz kelajagiga daxldor qonun loyihalari ham bor», -degan yedi muhtaram Prezidentimiz I.A.Karimov².

Insoniyat paydo bo'lganidan boshlab, odamlar u yoki bu shakl va mazmunda farzandlari tarbiyasi bilan shug'ullanganlar. Ibtidoiy jamoa davrida bu jarayon ba'zan ongli, gohida esa ongsiz ravishda kechgan bo'lishi mumkin. Qanday bo'lmasin, tarbiya usullari muttasil davom etavergan. Ular davrlar o'tishi, hayot va turmushning murakkablashishi natijasida tobora chuqurroq va kech ma'no kasb eta borgan.

Insonning axloqiy hayoti uning axloqiy tarbiyasi bilan bog'liq. Zero axloqiy tarbiya insonning shaxs bo'lishini ta'minlaydi. Shuni ham alohida ta'kidlash lozimki, axloqlilik insonga nafaqat axloqiy tarbiya vositasidagina vujudga keladi, degan moddiyatchilik qarashlari ko'p yillar mobaynida hukmronlik qilib keldi. To'g'ri axloqiy tarbiyaning ahamiyati nihoyatda katta. Lekin axloqiylik insonga uning insoniylik belgilaridan eng muhimi sifatida ato etilgan ilohiy ne'matdir. Shu ma'naviy ne'mat asosini axloqiy tarbiya yordamida takomillashtiramiz.

---

² .Каримов И.А. Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури бўйича Олий мажлисининг тўққизинчи сессиясидаги нутқи.// ЎХХалқ сўзи, 1997 йил 30 август.

Shunday qilib, axloqiy tarbiya inson farzandi takomiliga, komillikka yetkazish yo‘llaridan biri. Uning vositalari ko‘p, ularning bir qismi an’anaviy tarbiya vositalari bo‘lsa, yana bir qismi zamonaviy vositalar. Bolalar axloqiy tarbiyasiga televideniye, radio, qo‘g‘irchoq teatri, kino san’ati katta rol o‘ynaydi. Umuman axloqiy tarbiyaning eng kuchli vositasi bu – san’at.

Bu vosita aholining barcha tabaqalarini, turli shaxsdagi shaxslarni qamrab oladi. Ayniqsa, san’atning badiiy adabiyot turi keng qamrovli, ertakdan tortib romangacha bo‘lgan, janglarda chop etilgan asarlar shaxsning axloqiy shakllanishiga ulkan xizmat ko‘rsatadilar.

San’at va axloq o‘zaro munosabatlari estetikada muhim masalalardan biri bo‘lib, bu masalaga uch uslubda yondoshiladi. Birinchisi “axloqiylik” uslubidir. Bu uslub Evropa estetikasida qadimgi yunonlar, jumladan Aflotun, yangi davrda esa Russo va L.N.Tolstoy ijodida kenroq va chuqurroq ishlab chiqilgan. “Axloqiylik”ning mohiyati shundaki, uning targ‘ibotchilari tarixan turli davrlarda yashaganiga qaramay, badiiy ijodni axloq-odobga bo‘ysundirish, ezgulikni san’atning birdan-bir va eng oliy maqsadida targ‘ib etishdir. San’atga axloqiylik ruhida yondashuv insonning ma’naviy-ruhiy kamol topishiga xizmat qiladi, jamiyat ma’naviy-axloqiy ravnaqida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchi yondashuv san’atning axloqdan “ozod qilish” uslubidir. Dastavval qadimgi dunyo tanazzuli paytida vujudga kelgan bu yondashuv Evropada rivojlangan kapitalistik jamiyat bag‘rida mustaqil estetik oqimga ajralib chiqdi. Dastlabki paytlarda “axloqsiz” yondashuv san’atga Evropa burjua iste’molchiligi ruhiga qarshi norozilik tarzida, ya’ni san’atni hukmron doiralar axloqi va odobi qoidalariga bo‘ysundirishga qarshi kurashish ruhida vujudga keldi. Bu hol Oskar Uayld, Edgar Po, Bodlar kabi ijodkorlar asarlarida aks ettirilgan. IX asr oxirlaridan boshlab oshkora estetik

axloqsizlik keng targ'ib qilina boshlandi. Masalan, olmon faylasufi F.Nisshe axloqiylik ruhi san'at erkinligini bug'adi, natijada nafosatni halokat yoqasiga olib keladi. San'at ezgulikdan ham, yovuzlikdan ham mustasno bo'lishi kerak deb uqtirgan edi.

Uchinchi yondashuv – san'atda axloqiylik bilan “axloqsiz”likni birlashtirish uslubidir. Bu uslubni ilk bor Arastu nazariy jihatdan asoslagan. Keyinchalik u inqilobiy demokratik oqim tarzida qaror topdi. Mazkur badiiy ijod uslubi mohiyatida san'atning axloqiy tarbiyaviy ahamiyatini yuksak baholash mavjud bo'lib, unda axloqiy ibtido estetik orzuga nisbatan tashqi qobiq vazifasini emas, balki uning ichki tarkibiy mag'zini ifoda etadi. Bu uslubdagi yondashuvga ko'ra, san'at axloqiylikning estetik Boshlang'ich ta'lim muassasasii bo'lib xizmat qiladi, san'at asarlarida badiiylik bo'lmasa, u axloqiylikdan mahrum bo'ladi. Boshqacha aytganda, badiiylik hamma vaqt axloqiylikni, axloqiylik esa yuksak darajadagi estetik didni taqazo etadi.

San'at va axloqning bosh mavzusi insondir. San'at insonning maqsad manfaatlari, fikr-mulohazalari, his-tuyg'ulari, ijchi kechinmalari nuqtai nazaridan aks ettirsa, axloq inson ijtimoiy aloqalari munosabatlarining mag'ziga singib ketadi. Hayotda, muayyan jamiyatda axloq-odobga aloqador bo'lmagan biror voqea-hodisalar sodir bo'lmaydi. Odamlarning o'zaro munosabatlari va muammolari axloqning bevosita obyekti bo'lib xizmat qiladi.

San'at voqelikni aks ettirish jarayonida jamiyatda amal qilayotgan axloqiy munosabatlarni, odob qoidalarini, axloqiy qarashlar va g'oyalarni inson ichki dunyosini axloqiy qiyofasini ham ochib beradi. Shu bois san'at inson axloq-odobining ko'zgusidir deyish mumkin.

Inson voqelikka axloqiy va estetik munosabatda bo'ladi. Estetik va axloqiy tushunchalar inson faoliyatini boshqarib turadi. Axloqiy va estetik

qarashlar bogʻliqligi qadim davrlardayoq aniqlangan boʻlib, xalq ogʻzaki ijodida “nafosat” tushunchasi esgulik, axloqiy poklik, goʻzallik tarzida ifodalanadi.

Boshlangʻich taʼlim muassasasigacha taʼlim oʻquvchilariga tarbiya berishda axloqiy muammolar majmui badiiy asar mazmunining tarkibiy qismidir, ayniqsa, badiiy adabiyot, teatr, kino, tasviriy sanʼat asarlarida muammolar tuguni, toʻqnashuvlar, qahramonlar feʼl-atvori va xatti-harakatlari, tasvirlangan obyektning muallif koʻzi (aqli, isteʼdodi) bilan baholanishi – bularning hammasi axloqiylik bilan sugʻorilgandir.

Axloq sanʼatning magʻzini tashkil etadi. Sanʼat asarlari axloq mazmuniga ega boʻlmasa, oʻzining insonparvarlik xususiyatini yoʻqotadi. Axloq sanʼat tarkibidan joy olib, oʻz mustaqilligini yoʻqotadi va sanʼat qonun-qoidalariga rioya qiladi. Sanʼatda axloqiy qonun va aqidalar estetik jihatdan qayta ishlab chiqiladi: goʻzal va xunuk, ulugʻvor va pastkash, fojiali va kulguli kabi estetik tushunchalar sifatida idrok etiladi. Jahon sanʼatining boy amaliy tajribasiga koʻra, har qanday sanʼat asari aks ettirgan axloqiy orzular muayyan estetik qiymatga ega boʻlgandagina sanʼat (asar) odamlarga axloqiy taʼsir qilishning qudratli vositasiga aylanadi.

Sanʼat axloqiy orzu va aqidalarni ramziy namoyish etish bilan chegaralanib qolmaydi, u oʻzining haqqoniyligi, voqea-hodisalar mohiyatini chuqur ochishi, mazmun va shakl mutanosibliigi jihatlaridan ham axloq bilan chambarchas bogʻliq. Sanʼat haqqoniyligi axloqiy mazmuniga koʻra oʻquvchilar axloqiy tarbiyasining mezonidir. Xalq iborasi bilan aytganda, haqiqat qanchalik achichiq boʻlmasin, u doim axloqiydir, yolgʻon esa hamma vaqt axloqsizdir. Sanʼat hamisha axloqiylik bilan sugʻorilgan boʻlib, unda umuminsoniy ruh ustuvor qaror topadi.

Haqqoniylikka asoslangan san'at doimo ezgulikka xizmat qiladi. Amir Temur, Bo'ronli Edigei, Otabek, Anvar, Jaloliddin, Ulug'bek, Navoiy ramziy qiyofalarida axloqiylik aqidalari tarannum etilgan. Ayni paytda san'at yovuzlik va axloqsizlikning xunuk va pastkash ekanligini fosh etish orqali ham ezgulik hamda axloqiylikka xizmat qiladi. Masalan, A.Qahhorning "Og'riq tishlar"ida, E.Vohidovning "Oltin devor"ida, B.Rahmonovning "Yurak sirlari" va "Surmaxon" komediyalarida yovuzlik, xudbinlik, loqaydlik, yulg'unchilik kabi xislatlarni ochib tashlash vositasida aslida ezgulik, poklik, rostgo'ylik, halollik kabi insoniy fazilatlar shakllanishiga xizmat qiladi.

San'at yaxshi va yomon hodisalarni ibrat qilib ko'rsatish orqali axloqiy poklikka, rahm-shavqatga, dardkashlikka, axloqiy kamolotga da'vat etadi. San'at qadim davrlardan beri din bilan uzviy bog'liq holda rivojlanib kelgan, qadimdan san'at va din aqidaviy bir butunlikdan tashkil topgan.

Hozirgi davr o'quvchilarining axloqiy tarbiyasida badiiy adabiyot va televideniyaning o'rni juda katta. Badiiy asarlar yodamida ular ezgulik va yovuzlik nima ekanligini idrok etadi, ideal tashlashda ham ularning ahamiyati katta. Bundan tashqari badiiy adabiyotning bevosita axloqiy tarbiyaga mo'ljallangan hikoyalari, rivoyatlar, nasihatlar majmualari borki, biz ularni, avval aytganimizdek pandnomalar deb ataymiz. "Kalila va Dimna", "Qobusnoma", "Guliston", "Zarbulmasal" singari bunday mumtoz asarlar an'anaviy axloqiy tarbiya vositasida necha asrlardan beri qanchadan qancha avlodlarga xizmat qilib keldi, bundan buyon ham shunday bo'lib qoladi.

Televideniye barcha san'at turlarida yaratilgan asarlarni ekran orqali tanishtirish imkoniga ega. Bundan tashqari unda maxsus axloqiy tarbiyaga bag'ishlangan muntazam ko'rsatuvlar ham berib boriladi. O'zbek tilidagi "Otalar so'zi aqlning ko'zi", "Rivoyat", "Oqshom ertaklari" singari

ko'rsatuvlar bunga misol bo'la oladi. Shu bois televideniye hech qachon yengiltaklikni targ'ib etuvchi, inson qalbini qahrga to'ldiruvchi qo'shiqlar, "o'ldir o'ldir"lardan iborat videofilmlar korxonasi bo'lib qolmasligi lozim.

Boshlang'ich ta'limda olib boriladigan musiqa mashg'ulotlari

Tafakkur – faqat inson zotiga xos oliy bilish jarayonidir. Bola dunyo yuzini ko'rishi bilanoq voqelikdagi ayrim narsa va hodisalarni sezishi yoki his qilishi mumkin. Biroq bu paytda unda narsa va hodisalar to'g'risida fikr yuritish hali tarkib topmagan bo'ladi. U rivojlanib, tajriba ottirib borgani sari, so'z boyligining ortib borishi tufayli kishilar bilan aloqa qilishi sababli asta-sekin uning tafakkuri o'sib boradi. Demak, tafakkur bolada uning umumiy taraqqiyoti bilan bilish faoliyatining bevosita ta'siri ostidagina vujudga kelishi mumkin ekan. Shunday qilib, real borliqning sezgi organlarida idrok va tasavvurda aks etishi hamda xotirada mustahkamlanishi natijasida tafakkur hosil bo'lar ekan.

Boshlang'ich ta'lim muassasasi o'quvchilarining tevarak-atrofdagi voqelikning belgi va xususiyatlarini, ularning xossalarini, qonuniyatlarini bilish va ta'lim jarayonida tushunib boradi, tafakkur faoliyatida muhim o'zgarishlar yuzaga kela boshlaydi. Aynan mana shunday vaqtda ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil etishga san'at vositalari yordam beradi. Boshlang'ich ta'lim muassasasi o'quvchilarini badiiy rang-tasvir asarlari, badiiy so'z san'ati durdonalari, badiiy me'moriy san'at, umuman barcha san'at turlari bilan tanishtirish jarayonida ularda chuqur va mazmundor bilim olish imkoniyati paydo bo'ladi, aqliy aktivligi oshib, tushuncha va tasavvuri kengaya boradi, fikrlash doirasi, ko'lami va mazmuni ortib boradi.

Boshlang'ich ta'lim muassasasi o'quvchilarini san'at asarlari bilan tanishtirib borishda bevosita kuzatish, idrok qilish jarayoni vujudga keladi va

bunda narsa-hodisalar munosabatini, bogʻlanishlarini kuzatish, xulosa chiqarishga oʻrganib boradi.

Bolaning “Bu nima?”, “Nega bunday?” degan savollariga ilmiy nuqtai nazaridan oʻzlari javob topishlari kerak. Mana shunday psixologik muhim oʻzgarish davrida sanʼat asarlari kichkintoyning eng katta yordamchisiga aylanadi. Masalan, yaxshilik va yomonlik, insonparvarlik va yovuzlik haqidagi tushunchalarining bola tafakkurida sayqallanib borishida xalq ertaklari, dostonlari, rivoyatlari, masala va risolatlari inson ongiga ijobiy taʼsir oʻtkaza oladi. Bundan tashqari bolani mantiqiy fikrlashi, toʻgʻri mulohaza yuritishida sanʼat vositalarining oʻrni muhimdir. Masalan, televideniyei olaylik, hozirda hammamizga maʼlumki Boshlangʻich taʼlim muassasasi oʻquvchilari oʻzlarining boʻsh vaqtlarini asosan televizor qarshisida oʻtkazadilar. Oynai jahon orqali beriladigan “Yangi avlod” studiyasining koʻpgina koʻrsatuvlari, masalan, “Oltin toj”, “Oʻyla, Izla, Top!” kabi koʻrsativlar orqali bolaga toʻgʻri koʻrsatma berish, uni mantiqiy xatolardan qutqarish, toʻgʻri mulohaza yuritishga koʻmaklashishdan iboratdir. Masalan, 5 raqami qanday boʻlaklardan tuzilgan? Bir juft soʻzdan gap tuzish mumkinmi? 3 va 2 sonini yaxlitlab koʻr-chi. Meva xususiyatini soʻzlab berchi. Yirtqich hayvonlar qanaqa boʻladi? Eshitgan choʻpchagingdagi odamlarni sanab ber-chi va boshqa topshiriqlarni bolalar tomosha qilish bilan birga oʻzlari ham mustaqil ravishda beixtiyor javob berishga, fikr yuritishga undaydi. “Uyga vazifa” koʻrsatuvi ham bolalarni dunyodagi narsa va hodisalarni konkretlashtirish, yaqqollashtirish jarayoni bilan mustahkam aloqada boʻladi.

Oʻsmirlik davriga kelib taʼlim jarayonida oʻquvchilarning aqliy faoliyatida muhim taraqqiyot siljishlari yuz beradi. Boshlangʻich taʼlim muassasasi birinchi sinf maʼlum taraqqiyot bosqichiga koʻtarilgan tafakkur

o‘smirlik davriga kelib o‘zining yana bir yuqori pallasiga ko‘tariladi. San‘at vositalari yordamida bular teatr san‘ati, badiiy so‘z, kino san‘ati va hokazolar yordamida bolalarda o‘rganilishi zarur bo‘lgan materiallarni analiz va sintez qilish, ya‘ni analitik-sintetik faoliyat hamda abstract tafakkur jarayonlarini jadal sur‘atlar bilan taraqqiy eta boshlaydi.

Ayniqsa ona tili fanining bola tomonidan o‘zlashtirilib olinishida buyuk mutafakkir shoirlarimizning asarlari muhim o‘rin tutadi. Adabiyotimizning boy merosi bo‘lgan durdona asarlar Boshlang‘ich ta‘lim muassasasi o‘quvchilari tafakkur jarayonini jadal sur‘atlar bilan taraqqiy etishida muhim o‘rin tutadi. Badiiy san‘at asarlari yordamida Boshlang‘ich ta‘lim muassasasi o‘quvchilarida mantiqiy tafakkur o‘sib boradi. Badiiy asar yordamida mustaqil fikr yuritish, aqlning tanqidiyligi, nutq madaniyati tez sur‘atlar bilan taraqqiy eta boshlaydi. Bundan tashqari bolaning badiiy san‘atga bo‘lgan qobiliyati o‘sadi, badiiy did, ijodiy qobiliyat kamolotga ko‘tarila boradi. Boshlang‘ich ta‘lim muassasasi o‘quvchilaridagi tanqidiy tafakkurning, qat‘iy mulohaza qilishning yetarli darajada taraqqiy etmaganligi, badiiy did va umumiy madaniyat hissining kamligi badiiy asar qiymatini yuzaki baholashga olib keladi. Asar to‘g‘risida chuqur fikr yuritmasdan turib, uning qiymatini aniqlashga shoshishhollari yuqori sinf o‘quvchilarining real turmush bilan badiiy asar o‘rtasidagi farqni anglay olmasligidan kelib chiqadi.

Boshlang‘ich ta‘lim muassasasi tayyorlov yoshidagi o‘quvchilari badiiy san‘atga boshqacharoq yondashadi. Bu ko‘p tarmoqli bo‘lib, ko‘p masalalarni hal etishini nazarda tutadi. Jumladan, uni hayajonga solgan savollarga asarlardan javob topish, shaxsiy dunyoqarash pozitsiyasi bilan uzini qoniqtirish, personaj idealini yaratish kabilar. Berilgan bu xarakteristika o‘spirin ruhiy olamining to‘la shakllangan holda turmushga kirib kelishidir.

Bayon etilganlarga ko'ra, o'quvchiga o'qituvchining "tayyor" bilim berishi, ularni zerikarli holatga tushurib qo'yadi. Shu sababdan, bunday ko'ngilsiz holni vujudga keltirmaslik maqsadida mustaqil fikr yuritishga undovchi yo'lni topish lozim.

Boshlang'ich ta'lim muassasasi tayyorlov guruh o'quvchilari xususiyatlaridan yana biri darslikda bayon qilingan fikr va qarashlardan foydalanmay turib, adabiy asarlarni mustaqil tushunish sari intilishdan iboratdir. Ammo bunday intilish, izlanish hamma vaqt ham badiiy did saviyasini yetarli darajada rivojlanmaganligidir. O'quvchi u yoki bu xildagi adabiy asarlarni o'qish, tushunish orqali mustaqil fikr yuritishga, mulohaza qilishga kundan-kun o'rganib boradi. Uning mustaqil nuqtai nazari, qarashi, shaxsiy pozitsiyasi shakllanadi. O'z-o'zidan ma'lumki, bu fazilat o'spirinning shaxsiy fikri, mustaqil o'ylashi va qarorga kelishining natijasi bo'lib, o'zgalarning tashqaridan bergan maslahati mahsuli emasdir.

Adabiy asarni baholash, unga nisbatan shaxsiy fikrni bildirish, munozaraga kirishishkabi xislatlarning mavjudligi aql tanqidiyligining o'zginasidir. Ayrim yuqori sinf o'quvchilarida asardagi allegoriyalarni, epitellar va metaforalarni noto'g'ri tasavvur etish hollari uchraydi. Ular shoir va yozuvchilarning bunday voqelikning sodir bo'lmasligida ayblab, bu narsa to'qima deb davo qilib qattiq "qoralashgacha" borib yetadilar. Lekin bu tabiiy asar komponentlari qahramonlari ichki dunyosini bo'rttirib ko'rsatish ekanligini hali to'la anglab yetmaydilar. Shu sababli "falon narsa bunday bo'lmaydi" deya ishonchsizlik kayfiyatini izhor etadilar. O'quvchilar badiiy peyzaj to'g'risida ham shoir va adiblar bilan munozaraga kirishadilar. Chunki o'xshatish va taqqoslash kabi badiiy bo'yoqlar negadir ularga yoqmas emish. Asardagi juda nafis did, kuchli hissiyot bilan berilgan voqelikni idrok qilish, tasavvur etish, hayolga keltirish, fikran mulohaza yuritish holatlari ularda

taajjub hislarini vujudga keltiradi. Shuning uchun katta yoshlardagi o'quvchilarda adib bilan "kelishmovchilik" namoyon bo'ladi. Aks ettirilgan voqealar juda rangsiz yoritilgandek tuyuladi. Ular "o'z pozitsiyasi"ni barbod bo'lishiga anchagina ta'sir ko'rsatishadi. Shuning uchun o'qituvchining asosiy vazifasi, o'quvchilarning tafakkurini tanqidiy sifat bilan almashtirib, ularni voqelikka odilona tanqidiy nuqtai nazardan qarashga o'rgatishdan iboratdir.

Masalan, o'z davrining shoirai zamonasi bo'lgan Uvaysiy ijodidan anor to'g'risidagi hayratomuz talqini mashhur chistonni obrazli va purmano yaratilgan:

Ul na gumbazdur: eshigi, tuynugidin yo'q nishon
Necha gulgunpo'sh qizlar manzil aylabdur makon.
Sindirub gumbazni, qizlar holidan olsam xabar
Yuzlarida parda tortig'liq, tururlar bag'ri qon.

Oddiy bir meva timsolida butun boshli zamona, ijtimoiy muhit va zamondoshlar dardini tasavvur qilish hamda uni shundayin ixcham she'rda ifodalay olish ulkan salohiyat va jur'atdan dalolat beradi. U anorning shaklini gumbaz, anor donalarini gulgunpo'sh, anor ustidagi nozik pardani o'tmish xotin-qizlari yuziga tutilgan yopinchiq, anor donalari qontalashligi xotin-qizlar yurak bag'ri qonligi kabi obrazli ifodalarda ramziylashtiradi.

Bu ilm o'z muvozanatini yo'qotgan odamlar xulqini tarbiyaga keltiradi, mukammallikga yetmagan xulqni mukammal qiladi va muvozanatda bo'lgan odamlar xulqini shu muvozanatda ushlab turadi.

Bu ilm tananing salomatligi uchun ham foydalidir, chunki tana kasal bo'lga ruh ham so'ladi, tana to'siqqa uchrasa, ruh ham to'siqqa uchraydi. Shuning uchun ovozlarning ta'siri bilan ruhni sog'aytirish yordamida tana sog'aytiriladi.

Odam Ato bilan momo Havo jannatdan quvg'in qilinganlaridan so'ng juda qiyinchilik bilan hayot kechira boshlagan ekanlar. Jannat ne'matlaridan mahrum bo'lgan odam Ato kuni bo'yi ovga ketar ekan. Momo Havo esa egizak farzandlari bilan uyda qolar ekan. Hasan Husanlar juda yig'loqi, injiqlikni ko'p qilganlaridan momo Havo ularni ovitolmay o'zi ham chaqloqlarga qo'shilib yig'lab o'tirar ekan. Shunday kunlarning birida istirobda yongan momo Havo qalbiga bir ilohiy ohang kirib kelibdi. Egizaklarni ovutish maqsadida xudoga qarab nola qilibdi. Uning lablaridan ungan "olloh" so'zi ilohiy bir ohang va navo bilan onaning yuragidagi mehr birga yo'g'rib asta-sekin kuylay boshlabdi:

Otangiz ovga kettiyo,

Bolajonlarim alla.

Bo'ling siz ham mart o'g'lon,

Dilbandlarim alla.

Bunday navoni eshitgan chaqaloqlar asta-sekin mudragancha uxlab qolgan ekanlar. Ana shundan beri har bir ona o'z farzandini allalab uxlata boshlagan ekan. Chunki bunday ilohiy qo'shiqni tinglab ulg'aygan farzand qalbida yomonlik, yovuzlik kabi illatlar bo'lmas ekan. Shunday ekan farzandlarimizga musiqiy ta'lim berish ularni axloqiy tarbiyasini amalgam oshirishda muhim rok o'ynaydi.

Sharq Arestoteli Abu Nasr Forobiy "Imodali ilm" nomli risolasida "Bu fan shu ma'noda foydaliki, kimning fe'l-atvori muvozanatini yo'qotgan bo'lsa tartibga keltiradi, kamol topmaganlarni kamolotga yetkazadi va muvozanatda bo'lmaganlarning muvozanatini saqlaydi" deb yozgan edi.

Mustaqil O'zbekistonning porloq kelajagini bunyod etuvchi, vatan istiqboli uchun o'z ulushini qo'shuvchi har bir inson madaniy va ma'naviy jihatdan boy, ruhan go'zal bo'lishi kerak. Ozod yurtimizning ravnaqi va

kelajagi yoshlarga bog‘liq. Bunda albatta, oila, bog‘cha, Boshlang‘ich ta‘lim muassasasi va Boshlang‘ich ta‘lim muassasasidan tashqari muassasalarining roli beqiyosdir. Shaxsning rivojlanishiga salmoqli va samarali ta‘sir ko‘rsatadigan madaniyatini yuksaltiradigan muhim omillardan biri – musiqiy ta‘lim-tarbiya hisoblanadi. Chunki musiqa kishini xushfazilatli, samimiy, ziyrak, ko‘ngilchan, yuksak axloqiy fazilatli hamda ma‘naviy madaniyat egasi bo‘lib yetishishiga yordam beradi.

Insonning kamolotga yetishishida musiqaning bag‘oyatda kuchli ta‘siri faqat shu kunlarda emas, balki odamzod taraqqiyotining barcha bosqichlarida yaqqol namoyon bo‘lib kelgan. Boy musiqiy merosimiz, maqomlar va xalq qo‘shiqlari bir necha asrlardan buyon xalqni ma‘naviy jihatdan yuksaltirishdek oliyjanob vazifani bajarmoqda.

Tarix saboqlari shuni ko‘rsatadiki, musiqiy tarbiyani insonning bolalik chog‘idan boshlash lozim. Darhaqiqat, inson hayotini qo‘shiqsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Musiqa san‘atining axloqiy-estetik tarbiyadagi to‘g‘ri his etib, uning yosh avlodni tarbiyalashdagi ahamiyatini keng targ‘ib qilish kerak. Bu zaminda xalqimiz yaratgan navolardan tortib, hozir yozilayotgan san‘at asarlargacha axloqiy go‘zallik uchun, turmushdagi yuksak g‘oyalar uchun, hayot tarzimizga yot bo‘lgan illatlarni fosh qilish uchun xizmat qiladi.

Ajoyib shifokorlarni ham ko‘pchilik tanimasligi mumkin, ammo bitta yaxshi qo‘shiq, yaxshi ijrochi hammaga darhol taniladi. Inson qalbini kuchli emotsional tuyg‘ulari muayyan holda ro‘yobga chiqadi. U tevarak-atrofdagi kishilarning darhol diqqatini tortadi. Shuning uchun ham shoirning haroratli she‘rlari, san‘atkorlarning dildan aytgan monologi, sozandaning sel qilib oqizuvchi kuyi tinglovchining diqqatidan chetda qolmaydi.

O‘zbek musiqa san‘atining ildizlari juda qadimiydir. Tarixiy madaniyat yodgorliklarining tasdiqlashicha, O‘zbekiston hududida O‘rta Osiyo

xalqlarining ajdodlari yaratgan qadimgi sivilizatsiya mavjud bo'lgan. Eramizdan oldingi IV asrda Iskandar Zulqarnay O'rta Osiyoni zabt etganda yunonlar ajdodlarimiz bo'lmish sug'diylar, baqtriyaliklar va xorazmiylarning boy musiqa madaniyatidan hayratda qolganlar. Ularning mashshoq xonandalari ajdodlarimizning ajoyib va dilkash qo'shiq va kuylarini, yuksak ijrochilik san'ati, shuningdek, xushnavo turli cholg'u asboblari o'rganib, o'zlarining musiqa madaniyatini boyitganlar. Natijada ayrim cholg'u asboblari Yevropa xalqlari madaniyatida qo'llanib, yangi ko'rinish va nomlanishda tarqalgan. O'zbek xalqining o'z ildizlari bilan musiqa merosi monodiyaning barcha xilma-xil janrlari hamda boy tasviriy vositalari bilan bizning kunlarimizda ham yangramoqda.

Bugungi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun ham "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da ham Boshlang'ich ta'lim muassasasigacha bo'lgan yoshlikdayoq bolalarga musiqiy ta'lim berila boshlaydi. Bunday yoshda kichik guruhlardan oq musiqadan hissiy ta'sirlanishni tarbiyalash, musiqani diqqat bilan tinglash ko'nikmalarini hosil qilishdan boshlanadi.

Turli shakldagi musiqa asarlariga qiziqish, ularni tinglashga ishtiyoq uyg'otish, musiqadagi o'zgarishlarni sezish, tovushning baland-pastligi, ikki-uch xil cholg'u asboblari templarini farqlash, turli ritmlarni ifodalash, tanish qo'shiq va pyessalarni tinglash qobiliyati va malakalarni tarbiyalash, ashula aytishga, kuychanlikka e'tibor berish, murakkab bo'lmagan qo'shiqlarni sof ohangda aytish, jamoa bo'lib kuylash malakasini va ko'nikmalarini tarkib toptirish, oddiy gimnastik raqs va obrazli harakatlarni o'rgatayotganda musiqa va harakat birligiga rioya etishlariga diqqatini qaratish kabi ko'nikmalarni hosil etib boriladi.

Hozirgi kunda musiqaviy tarbiyaning asosiy maqsadi kelajak avlodni ma'naviy boylik, axloqiy poklik va jiymoniy barkamollikni o'zida

mujassamlashtirgan, garmonik rivojlangan kishilar bo‘lib yetishtirishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘yadi.

Umumta‘lim hamda boshlang‘ich ta‘lim muassasalarida olib boriladigan barcha tarbiyaviy ishlar bu oliyjanob fazilatlarni yosh avlodga bog‘cha yoshidan boshlab shakllantirishga qaratilgan. Ta‘lim muassasalarida amalga oshirilayotgan tarbiyaning muhim qismi estetikadir. Musiqaviy tarbiya esa estetik tarbiyaning tarkibiy qismi hisoblanadi.

“Musiqqa, - deb yozgan edi V.Suxomlinskiy – tafakkurning ulkan manbasi. Musiqqa tarbiyasisiz bolaning mukammal aqliy rivojlanishiga erishib bo‘lmaydi!”. Shunday ekan, musiqqa bolaning axloqiy-estetik va g‘oyaviy-siyosiy tarbiyasi uchun muhim vosita hisoblanadi. Musiqqa mashg‘ulotlari jarayonida bola hayotiy voqelikni musiqaviy obrazlar orqali idrok etib boradi. Bolalar yoshiga mos musiqqa asarlari o‘quvchilarda unutilmas taassurot qoldiradi, ularning ruhiy dunyosini boyitadi. Bog‘cha sharoitidagi musiqaviy tarbiya badiiy adabiyot va tasviriy san‘at bilan uzviy bog‘langan holda amalga oshiriladi. Ashula aytish, turli janrdagi musiqqa asarlari, xususan mazmunli cholg‘u asarlarini tinglash, musiqaviy o‘yinlar bilan shug‘ullanish va raqsga tushish jarayonida musiqqa mashg‘ulotlari va badiiy so‘z ko‘pincha bog‘lanadi. Bola badiiy obrazlarni yorqin tasavvur etish va chuqur idrok qila olishi uchun tasviriy san‘at asarlaridan unumli foydalanishadi. Ayniqsa, ayrim mazmunli musiqqa asarlari tinglashda yoki kuylanadigan qo‘shiq mazmunidan bolalar ongida hosil bo‘ladigan tasavvurlarni yanada boyitish va konkretlashtirish maqsadida asar mazmuniga xos badiiy suratlardan foydalanish ham yaxshi natija beradi. Turli uslublardan foydalanib o‘tqazilgan har bir musiqqa mashg‘uloti o‘quvchilarda badiiy estetik zavq uyg‘otadi, ularning his-tuyg‘ularini rivojlantiradi. Bundan tashqari musiqaviy o‘yin va pastanofkalar, raqslar bolalarda ritm tuyg‘usi, chaqqonlik va

harakatchankil malakalarini rivojlantiradi hamda qomatini to'g'ri o'sishida yordam beradi. Aniq fanlar darslarida, masalan, matematika, fizika, ximiya mashg'ulotlarida o'quvchilarning ko'proq abstract fikrlash qobilyati va mantiqiy xotira kuchi o'sib borsa, san'at mashg'ulotlarida esa ularning obrazli fikrlash va obrazli xotirasi yaxshi rivojlanadi. Bu har ikkala psixologik xususiyatlarning parallel rivojlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Xo'sh bolaga musiqa tarbiyasi berishning asosiy vazifalari nimalardan iborat. Shuni qayt etish lozimki, musiqa mashg'ulotlarining oldiga qo'yilgan har qanday pedagogik maqsad va vazifalarni amalga oshirish uchun eng avvalo, bolaning bir qancha komponentdan iborat musiqa o'quv qobilyatini tinmay o'stirib borish shart. Musiqa o'quv qobilyatini asosan quyidagi musiqa turlaridan iborat bo'ladi. Musiqa uquvi (musiqa tovushlari baland-pastligi his etish qobilyati), temp uquvi (musiqa tovushlarining bir biridan farq qiladiga o'ziga xos usullarini ajrata bilish qobilyati), ritm tuyg'usi va musiqa xotirasi.

Bolalarning bu psixologik qobilyatlari musiqaviy tarbiyaning barcha elementlarini amalga oshirish jarayonida muntazam amalga oshirib rivojlantirib boriladi.

O'quvchilarga musiqa ta'limini berish quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

- 1) Bolaning musiqaga bolgan qiziqishini oshirish;
- 2) Musiqa asarlari bilan tanishtirish jarayonida bolalarga emotsional his-tuyg'ular hosil etish yo'li bilan ularning musiqa haqidagi tasavvurlarini boyitib boorish;
- 3) Bolalarni oddiy musiqa tushunchalari bilan tanishtirish, musiqa tinglash, ashula aytish, musiqa bilan harakat, raqsga tushish va

bolalarning oddiy musiqa asboblarida kuy chalish qobiliyatini hosil qilish.

- 4) Bolalar ovozini asrab tarbiyalash, ashula aytishning elementar ko'nikmalarini hosil qilish, qo'shiqlarni sodda, ravon, erkin, tabiiy va ifodali kuylashga o'rgatish;
- 5) Musiqa asarlaridan ta'sirlanish, shu asosida bolalarga musiqaviy did va badiiy muhokama yuritish malakalarini rivojlantirish;
- 6) Turli musiqa mashg'ulotlari jarayonida improvizatsiya qilish maqsadida badiiy obrazni o'yin va ashulalar vositasida ifoda etish, ma'lum musiqaviy tempda yangi o'yin o'ylab topish;
- 7) Musiqaviy tarbiya mashg'ulotlarini Boshlang'ich ta'lim muassasasi hayoti bilan bog'lash, Boshlang'ich ta'lim muassasasida o'tkaziladigan turli mashg'ulotlarda va marosimlarda o'rganilgan kuy va qo'shiqlardan keng foydalanish, turli bayram kechalari, konsertlar uyushtirish vositasida musiqa ajralmas yo'ldosh ekanligi haqida tushuncha hosil qilish.

Boshlang'ich ta'lim muassasasigacha va umumta'lim Boshlang'ich ta'lim muassasalarida olib boriladigan musiqa mashg'ulotlari asosan ashula aytish, musiqa tinglash, musiqali ritmik harakatlar va bolalar yoshiga mos bo'lgan cholg'u asboblarida oddiy kuylar chalishni o'rgatishdan iborat.

Musiqa mashg'ulotini tashkil etish uchun har bir Boshlang'ich ta'lim muassasasi va bolalar bog'chalarida alohida zal ajratiladi. Zal keng, yorug', quyosh tushadigan tomonda bo'lmog'i lozim. Bolalarning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishda zalning jihozlanishi, gigiyenik talablarga javob berishiga alohida e'tibor beriladi. Zalga musiqa mashg'ulotlariga kerakli bo'ladigan barcha jihozlar qo'yiladi. Masalan, derazalarning pardalari, devorlarining rangi ochiq bo'lishi, gullar, prezidentimizning portreti, bolalar

soniga yarasha stullar, gilamlar, musiqa asboblaridan pianino, rubob, doira va boshqa asboblardan namunalar, radio, televizor, magnitafon, proigrovatel, qo'g'irchoq teatri uchun shirma qo'yiladi. Zal toza, ozoda, har bir mashg'ulotlardan oldin poli nam latta bilan surtilib, shamollatishadi. Bolalar o'yinchoqlari, musiqa asboblari ham bolalar olishi uchun qulay bo'lgan gigiyenik talabga javob beradigan bo'lishi lozim. Bolalar ham mashg'ulotga yengil, oyoqlarida cheshkalari bilan kiyinib kelishlari shart. Zalning jihozlanishi har bir bayramning, mashg'ulotning, ko'ngil ochish soatlarining mazmuniga qarab o'zgartirib turiladi.

Musiqa bolaga hayotining birinchi oylaridayoq ta'sir etuvchi san'atdir. Musiqaning emotsional ta'siri boshlang'ich javob harakatlarining paydo bo'lishiga imkon beradi. Bu harakatlarda musiqaga bo'lgan qobiliyatlarning asta-sekin shakllanish asoslarini ko'rish mumkin. Bolalarning bu yo'nalishdagi o'sishlari muvaffaqiyatli amalga oshishi uchun musiqa tarbiyasi bo'yicha ishlari musiqaning xususiyatini hamda bolalarning yosh imkoniyatlarini hisobga olgan holda tashkil etish lozim.

Musiqa mashg'uloti 6 ta qismdan iborat bo'ladi:

1. Kirish qismi.
2. Musiqa tinglash.
3. Kuylash.
4. Musiqali raqslar.
5. Musiqa jo'rligida harakatli o'yinlar.
6. Yakuniy qism.

Mazkur mashg'ulot bolalar bog'chalarida tashkil etiladi. Bu yuqoridagi qismlarning o'rnini almashtirilmaydi. Chunki bolalarning o'zlashtirishi musiqiy rivojlanishi hisobga olingan. Mashg'ulotning kirish qismi bolalarda tetiklik, g'ayratlilik, mas'uliyatni sezish hissini hosil qiladi. Bu musiqa sadosi

ostida yurish, yengil chopish, qush va hayvonlar harakatiga taqlid qilib yurish kabi harakatlar bajartiriladi. Yana tinch yurish bilan o'z stulchalariga o'tirishadi.

Musiqa tinglash qismida bolalar diqqati qayta to'planadi. Musiqa tinglatishning asosiy usullaridan biri: asarning mazmuni va xarakterini, ularning qanday ijro etilishiga ko'ra aniqlanadi. Xormi yoki solist kuylayaptimi, vokal musiqasimi yoki cholg'u musiqasi jaranglayaptimi, gramafon yozuvimi yoki jonli ijromi va hokazolar. O'rta, katta guruhlar bilan tinglangan musiqa haqida suhbatlar uyushtiriladi, og'zaki tushuntiriladi, musiqaning hayotiy hodisalar bilan aloqasini qayd qilish juda muhimdir.

Tarbiyachi bolalarga eshittiradigan musiqa asarlari haqida to'liq tushuncha beradi. Masalan, musiqaning nomi, mazmuni, xarakteri, necha qismdan iboratligi. Tushuntirishdan keyin esa eshittirilgan musiqa asarining mazmuni bolalar esida yaxshi qoladi. Undan keyin eshittirilgan musiqa haqida bolalar bilimi aniqlanadi. Ya'ni bolalar yoshiga qarab savollar beriladi. Eshittirilgan musiqa tahlil qilingandan so'ng kuylash qismiga o'tiladi.

Dastur vazifalari bo'yicha malakalarning shakllanishini nazarda tutadi. Bularning barchasi repertuarni o'rganib borishga muvofiq murakkablashib boradi. Bulardan tashqari bolada qo'shiqchilik ijodini ham o'stirish lozim. Ashulachilik ovozi, musiqa qobiliyatini o'stirish lozim.

Qo'shiq kuylash qismida oldin o'rganilgan qo'shiqlardan bir-ikkitasi takrorlanadi. Bu vaqtda bolalar tik turib aytish qoidalariga rioya qilishlari kerak. Chunki tik turib aytganda bolalarning to'g'ri nafas olib, uni sarflashlari oson bo'ladi, keyin yangi qo'shiqni o'rganishga kirishiladi. Yangi qo'shiqning mazmunini tushuntirishdan oldin tarbiyachi suhbat metodini qo'llaydi, ya'ni bolalar bilan suhbatlashadi. Qo'shiqning mazmuni nima

haqida, muallifi kim va hokazolar haqida so‘raydi. Shundan so‘ng tarbiyachi qo‘shiqni kuylab ko‘rsatadi (Bolajonlar qo‘shiq sizga yoqdimi? Bo‘lmasa, hozir sizlar bilan bu qo‘shiqni kuylaymiz). Keyin qo‘shiqning bir bandini musiqa jo‘rligida o‘rgatadi. (Bolajonlar, mana qo‘shiqni ham o‘rganib oldik, keyingi mashg‘ulotimizda qolgan qismlarni o‘rganamiz. Endi esa raqsga tushamiz).

Xuddi qo‘shiqni o‘rganish jarayonida bo‘lganidek, ritmika bo‘yicha ham repertuarni asta-sekin o‘rganish lozim. Qo‘shiqlar, o‘yinlar, raqslar, ayniqsa eng murakkablarini nazarda tutadi. Shuningdek, har bir bolaning yosh xususiyatlari va individual imkoniyatlarini hisobga oladi. Ritmik harakatlarni o‘rganishda tarbiyachi faqat ko‘rsatishdangina emas, balki obrazli formada qisqa, aniq, ko‘rsatmalar formasidagi so‘zlardan ham foydalaniladi. Avvalo musiqa yaxshi ijro etiladi, so‘ngra o‘yinning qisqacha bayoni berilib musiqa yaxlit ijro etiladi, shundan so‘nggina bolalar o‘yinni ijro etishga kirishadilar. Undan keyin musiqa jo‘rligida birorta harakatli o‘yin ijro etiladi. Masalan, “Sichqon va mushuk”, “Quyosh va yomg‘ir”, “Ayiqlik va bolalar”, “Kim joyini tez topadi?” kabilar. Mashg‘ulotning harakatli o‘yin bilan tugallanishining sababi mashg‘ulotning oxiri qiziqarli tugaydi va kelgusi mashg‘ulotda bolalar yanada faollashadi.

So‘z durki nishon berur o‘likka jondin,

So‘z durki berur jonga xabar jondin.

Insonni so‘z ayladi judo hayvondin,

Bilkin guhari sharifroq yo‘q ondin.

Alisher Navoiy

Ikkinchi bob

BUYUK MUTAFAKKIRLAR ALISHER NAVOIY, ABDURAHMON JOMIYNING SAN'AT SOHASIDAGI ASARLARI

O'quvchilarni axloqiy tarbiyalashda muomala madaniyatining o'rni

Alisher Navoiy ijodi – badiiy, tarixiy, ilmiy-falsafiy asarlarining har bir satrida so‘z dur javohirga aylangan va go‘zallik bilan zarhallanib jilolantirilgan. Navoiy go‘zallikni, nafis san’atni yuksak qadrlab, nafis san’at insoniy ma’naviy olam, uninh kamoli uchun kalit ekanini ta’kidlaydi. Uning yozgan she’rlaridan birining mazmuni bunday: bizga yana bir shifo dorisi berilgan bo‘lib, uni san’at deb ataydilar. Go‘zallik yaratuvchi san’atkorlar chizgan rasmlar – mo‘jizakordir. Ular inson ruhiga mayin ta’sir qilish qudratiga ega.

Navoiy o‘zining “Farhod va Shirin” dostonida Farhod devorlarni suratlar bilan bezab, ularda Shirin rasmini chizganligini, ayni vaqtda Shirinning o‘zi g‘oyat go‘zal hurparilar qurshovida ham o‘zining beqiyos husni bilan ajralib turgani tasvir etilganini hikoya qiladi.

Navoiyning adabiy, tarixiy va falsafiy asarlarida go‘zallik, nafis san’at haqidagi fikrlar to‘lib-toshib yotibdi. Shu bilan birga uning adabiy estetik qarashlari “Majolis un-nafois”, “Mezon ul-avzon” va “Mufradot” asarlarida yanada yorqin ifoda topgan. “Majolis un-nafois”da 450 dan ziyod shoirning hayoti va ijodi haqida so‘z yuritilib, ular ijodining eng cho‘qqisini ko‘rsatuvchi asarlaridan misollar keltiradi, ularning yutuq va kamchiliklarini baholaydi. Navoiy davrida kosiblar, hunarmandlar, ustalar, naqqoshlar, sozandalar, hofizlar, olimlar, amirlar va amaldorlar ham she‘r yozganlar. U davrda shoirlik kasb bo‘lmagan. Bular turli estetik nuqtai nazardagi kishilar bo‘lib, ular orasidagi “ishori fazilar”, “ermak” uchun she‘r yozadigan shaklbozlar ham bo‘lgan. Navoiy shu xil shoirlarni qattiq tanqid qiladi.

Navoiy zamonida she‘riyatning go‘zal janri keng tarqalgan edi. Ayni mahalda ruboiy, qit‘a, muammo, tuyuq, qasida va boshqa janrlar ham e‘tibordan qolmagan edi. Navoiy ana shu janrlarda ijod qiluvchi shoirlarning yutuq va kamchiliklarini misollar bilan yoritib beradi.

Navoiy badiiy so‘z san’atining, ma’rifiy-tarbiyaviy, hissiy-ruhiy quvvatini alohida ta’kidlar ekan, shoir-san’atkor xulq-atvoriga o‘rin ajratadi. Chunki odob-axloq islom estetikasining tarkibiy bo‘lagi bo‘lib, musulmon kishi hayoti va faoliyati odob qoidalari mezoni bilan o‘lchanar, baholanar edi. Shu tariqa Navoiy she‘r sohiblarining kamtarlik, himmatlilik, xushmuomalalik, saxiylik kabi fazilatlarini zo‘r qoniqish bilan ta’kidlaydi.

Navoiy 450 dan ziyod shoir, adib, tarixchi, olim, davlat arboblari haqida ta’rif-tavsif berar ekan, ular hayoti va ijodining eng muhim nuqtalarini

qalamga oladi: “Mavlono Lutfiy... o‘z zamonasining malikul kalomi erdi, forsiy va turkiyda naziri yo‘q erdi, ammo turkiyda shuhrati ko‘proq erdi...”. “Qozi Muhammad ul imomiy... nazmg‘a gohi mashg‘ul bo‘lur erdi va ash‘or Xiri shahri orasida bor...”. “Nur Saidbek ... ta‘bning ne miqdor quvvat va latofati bor ekanini sh‘eridan bilsa bo‘lur. O‘qug‘on bilgay” va hokazo.

Navoiy har bir shoir ijodida misollar keltirganda, o‘sha misolning naqadar mohirona san‘at bilan yaratilganini nozik ilg‘aydi. Tazkirada nomlari tilga olingan zotlarning hammalari zamonning o‘tkir nafasli ziyolilari bo‘lgan. Shulardan elliktasi kitobat san‘atiga dahldor kishilar ekan. Tadqiqotchi Abdumajid Madraimov bu kishilarni uch guruhga ajratadi:

1. Kitobat san‘ati ahli – xattotlar, naqqoshlar va boshqalar.
2. Kitobat san‘atida ham iqtidorini namoyish etgan ijodkorlar.
3. Kitobat san‘ati homiylari Navoiy tazkirada yigirma to‘rt ijodkorni kitobat san‘atiga qay darajada dahldor ekanini bevosita qayd etib, ularning mashg‘ulot turi va iqtidor darajasiga baho berdai. Masalan, 1. Mavlono Yusuf Shoh. 2. Mavlono Mir Qarshiy. 3. Mavlono Jamshid va hokazolar.

“Majolis un-nafois”da mashhur musiqiy sozandalar, hofizlarlar haqida ham qimmatli ma‘lumotlar bor. O‘sha davrning mashhur sozandasi ustod Qulmuhammad haqida ushbu so‘zlarni o‘qiymiz: “Kichik yoshida g‘ijjak chorlar erdi. Qobiliyati osori ul fanda andin ko‘p zohir erdi, tarbiyatig‘a mashg‘ul bo‘lurdi. Holo ul fan ustodlari mutaadorin aning musannifatin yod tutib, shogirdligiga ba‘zi mubohibudurlar, tolibi ilmlikka dog‘i mashg‘uldir, o‘zga ushoq fazoyili ham bor: ma‘rifati tavqimdek, naqqoshlikdek, xatdek. Ammo ud, g‘ijjak va qo‘buzni asrida kishi ancha chala olmas, muammo qaboidni ham mazbut bo‘lur”.

Navoiy “Mezon ul-avzon” asarida xalq qo‘shiqlarining sakkiz turi haqida ma‘lumot berib, ularning vazn xususiyatlarini ko‘rsatadi. Navoiy

musiqa ilmini Xo‘ja Yusuf Burxondan o‘rganib, musiqaning nazariy va amaliy qirralarini puxta o‘rgangan edi. “Boburnoma”da Navoiyning mashhur asarlari sanalgandan keyin “Yana ilmi musiqiyda yaxshi nimalar bog‘labdur, yaxshi naqsh (ashulali kuy)lari, yaxshi peshrav (ashulasiz kuy)lari bordur” deyiladi.

Abdurauf Fitrat “O‘zbek musiqasi va uning tarixi” asaridaqadimda xonaqohlarda aytiladigan “Naqshi mullo” kuyi Jomiy asari, “Shoshmaqom”dagi “Qari Navo” kuyi esa Alisher Navoiy asari ekanini eslatib shunday yozadi: “Bu kun O‘zbekistonning ko‘p o‘rinlarida “Qari Navo” ismli kuy bor. Bu kuyning Navoiy asari bo‘lgani so‘ylanadir. Mana shu ma’lumotlardan so‘ng “Qari Navo” kuyining Alisher Navoiy asari bo‘lg‘ani ehtimoli kuchlanib qoladir. Har holda biz shu ehtimolni ko‘zda tutib “Qari Navo” kuyining notasini asarimizg‘a ilova qilishni munosib ko‘rdik. Navoiyning musiqiyga xizmati yolg‘uz kuylar bastalamak bilan qolmaydir. Navoiy eng buyuk musiqiy ustodlarini, eng iste‘dodli musiqiy talabalarini o‘z tarbiyasiga oldi. Ularning ma’lumotlarini orttirmoq uchun musiqiy risolalar yozdirdi”.

Navoiyning adabiy-estetik qarashlari so‘z san‘ati va estetik tafakkur taraqqiysida muhim o‘rin tutadi. Navoiy san‘atning hayotni nafislashuv, kishilarni baxt-saodatga erishuv yo‘lidagi foydalarini ro‘y-rost ochib berdi. Navoiy fan va san‘atning turli sohalari: adabiyot, tarix, til bilimlari, musiqa, hattotlik, tasviriy san‘at, me‘morchilik va boshqalarni rivojlantirish bilan birga, ta‘lim-tarbiyani takomillashtirishga ham katta e‘tibor bergan edi. U o‘zining “Xamsa”, “Mahbub ul-qulub” kabi yirik ta‘limiy-axloqiy asarlarida, shuningdek, “Munojot”, “Vaqfiya”, “Majolis un-nafois”, “Muhokamat ul lug‘atayn” asarlarida hamda Abdurahmon Jomiyning “Arba‘iyn” nomli asar tarjimasini “Chihil hadis” kabilarda tarbiyaga oid o‘z qarashlarini ifoda etadi.

Alisher Navoiy o‘zining badiiy asarlarida komil insonning obrazlarini yaratib, ta’lim-tarbiya to‘g‘risidagi fikrlarini ifodalagan bo‘lsa, ta’limiy-axloqiy asarlarida esa komil insonni shakllantirishning mazmuni, yo‘llari, usullarini bayon etdi. Alisher Navoiy o‘z davrining ilg‘or, ma’rifatparvar allomasi sifatida islomdagi ta’lim-tarbiya aqidalari, o‘zidan ilgari o‘tgan mutafakkirlarning qarashlarini an’anaviy tarzda davom ettirdi. Ayniqsa, inson kamolotida ilm-fanning o‘rni, aql-idrokning ahamiyati, aqliy tarbiyaning mohiyatini yoritib berdi.

Fan va madaniyat shaydosi, homiysi bo‘lgan temuriyzoda hukmdor Husayn Boyqaro va uning o‘ng qo‘l amiri bo‘lgan Navoiy davrida Hirot shoir va fuzalolar, san’atkorlar maskaniga aylangan edi. Ajoyib shoir va musiqachi olim Abdurahmon Jomiy, musiqachi ijrochilar Usta Qulmuhammad, Shayx Noiy, Husayn Udiy, Najmiddin Kavkabiy va boshqalar o‘sha davrning shuhrat qozongan san’atkorlari edi. Bu davrda ixtisosli musiqachilardan tashqari Navoiy va Jomiy kabi olim va shoirlar ham musiqa sohasi bilan shug‘ullanib, uning taraqqiyotiga ulkan hissa qo‘shdilar. Masalan, Jomiy o‘zidan oldin o‘tgan mutafakkirlar kabi nazm bilan bir qatorda musiqa bilan shug‘ullanib, o‘zining “Risolayi musiqiy” asarini yozdi. Jomiy bu asarida musiqa san’atining tarviyaviy ahamiyati haqida nodir fikrlar bayon qiladi. O‘rta asrlar boshida Forobiy, Ibn Sino va boshqalar umuman kishi hulqiga ta’siri to‘g‘risida gapirgan bo‘lsalar, Jomiylar musiqaning (maqomning) tarbiyaviy ahamiyati ustida to‘xtaladi: “Bilki, kishiga lazzat baxsh etishdan iborat umumiy xususiyatdan tashqari... o‘n ikki maqomdan har biri, har bir ovoz va sho‘ba maxsus ta’sir kuchiga ega. Ushshoq va navo insonda qudrat hamda jasurlik uyg‘otadi, vaholanki, ovoz jasurlik uyg‘otadi, vaholanki, ovoz bunday ta’sir kuchiga ega emas. Shu’balar orasida savbu navo ruhga shunday

ta'sir etadi". Musiqaning tarbiyaviy ahamiyatiga oid bunday fikr-mulohazalar o'z davri uchun yangilik edi.

Jomiy "Risolayi musiqiy" asarida musiqa nazariyasi, uning turlari, ijro usullari, bahrlari va sozandalari haqida keng ma'lumot berib, musiqaning taraqqiyot davrlari xususida ham to'xtaladi. Masalan, turkiy davrni shunday izohlaydi: "Turkiy davri. To'rtta turi bor. Birinchisi – asli (og'zaki) yangi turkey. U yigirma niqradan iborat. Alfozi (ya'ni ruknlari) ikki sababi Hafiyf (tan) orasida to'rt fosila (tananan); tan tananan tananan tananan tananan tan – mufta'ilun foilotun vaznida.

Ikkinchi – asli qadim turkey, yigirma to'rt niqra. Alfozi – asli yangi turkiy alfozining oxirgi bir fosila (tananan) orttirilgan. Uchinchi – turkiy-u Hafiyf (yengil) o'n ikki nuqra; tan tan tananan tanan – fa'lun foilun vaznida. Uning uchta zarbi bor, birinchi sabab – u hafiyf (tan)ning "t" sida va ikki fosila (tananan) "t" larida Jomiy "Risolayi musiqiy"da pardalarni qanday belgilashni ham mufassal bayon qiladi". Abdurahmon Jomiy inson kamolotida musiqaning ham o'z o'rnini borligini alohida ta'kidlaydi. Alloma "Musiqa haqida risola" asarini yaratar ekan o'z zamondoshlarining musiqiy tarbiya haqidagi qarashlarini rivojlantiradi.

Avvalo olim bu asarida an'anaga ko'ra musiqaning kelib chiqishi, changlar haqida qimmatli fikrlar bildiradi, maqomlarga ta'rif beradi, musiqa asboblari haqida ma'lumotlar keltiradi. Muhimi, musiqaning kishiga ta'siri to'g'risidadir. U musiqaning ba'zilari insonda ijobiy ruh paydo qiladi, deydi.

Yaxshi so zdin ko rgaysan mehru vafo,

Nomunosib qo ldin yetgay jafu.

Faxsh so zdin tilni xomush aylagil,

Balki ko nglungdin faromush aylagil.

Har so zikim sodir bo lsa bemahal,

Ketgay andin obro o‘yinga xalal.

Husayn Voiz Koshifiy

Darhaqiqat insonni yer yuzasidagi boshqa mavjudotlardan ajratib yuksaklikka olib chiqadigan narsa bu muomila, xulq, odob, insonning ichki ma’naviy tuyg‘usi va ichki go‘zalligidir.

Inson ichki dunyosi, ya’ni mazmun go‘zalligi, tashqi ko‘rinishi shaklga nisbatan keng tushuncha bo‘lib, uning haqiqiy go‘zalligini belgilovchi omildir. Insoniy go‘zallikni mazmun va shakl kategoriyasi bilan taqqoslasak, insonning tashqi ko‘rinishi shakl bo‘lib, ichki dunyosi esa mazmun tarzida o‘z ifodasini topadi. Ma’lumki, mazmun hamma vaqt shaklga nisbatan belgilovchi birlamchi bo‘lib, shakl ikkilamchidir. Haqiqiy go‘zal kishi kamtar, odobli, xushmuomalali bo‘ladi. Odoblilik va xushmuomalalik axloqiy go‘zallik tushunchalari bir-biri bilan bog‘liq, ularning birini ikkinchisidan ayirib bo‘lmaydi. Shubhasiz odoblilik har bir madaniyatli kishining fazilati bo‘lishi zarur.

Xo‘sh odobning o‘zi nima? Odob avvalo, kishining o‘z xatti-harakat me’yorini anglashi, har bir vaziyatda o‘zini tuta bilishi va sezgirlikdir. Shuningdek, sezgirlik yurish-turishda kamtarlik orqali namoyon bo‘ladi. Ma’lumki, odob tarbiya samarasidir, uning asosi atrofdagilarni, o‘zgalarni hurmat qilish, atrofdagilarga, kasbdoshlarga, yaqinlarga mehri bo‘lish demakdir. Hayotda odobsiz kishi deb nom chiqarish qiyin emas. Kishi tanish-bilishlari oldida o‘zining mansabi, shaxsiy hislatlari haqida gap ochib maqtansa yoki kino-teatrlarda va jamoat joylarda o‘zini tuta bilmasa, albatta, odobsiz degan nom olish mumkin.

Odobli, madaniyatli odamlar hamisha andishali bo‘lishlari, birov bilan gaplashganda hamma vaqt odob saqlab, orqa-o‘ngini o‘ylab, odob saqlab muomala qilishlari ham xulq madaniyati doirasiga kiradi.

Andisha asli odobning bir ko‘rinishi, o‘zaro so‘zlashish va muomala ziynati, ko‘rki, insonlarning bir-biriga mehri-muhabbatining ifodasidir. Andisha deganda biz, yana shaxs yoki jamiyat a‘zolariga nisbatan g‘oyat darajada sharm-hayo, ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lishga undovchi his, istiholani tushunishimiz mumkin. Andishali, xushmuomala kishilar ko‘pchilikni tashkil qiladigan joyda hamisha qut-baraka, fayz-halovat, dilkashlik, quvonch, kulgu, izzat-hurmat bo‘ladi. Andishali kishi o‘zini har qanday salbiy xatti-harakat va isnod keltiruvchi salbiy nuqsonlardantiyadi. Xalq maqolida “Yetti o‘lchab, bir kes” deyilganidek, andishali kishi har qanday nojo‘ya xatti-harakat ko‘ngilsiz oqibatlargalarga olib kelishini anglaydi, mumkin qadar kishilarga yaxshilik qilishni, o‘zidan yaxshi nom qoldirishni o‘ylaydi. Ayniqsa yoshlar orasida mehribon, xushfe‘l, shirinsuxan, xushmuomalali bo‘lish, el orasida xulq-odob go‘zalligiga erishgan kishilar deb hisoblanadi.

Kishining xatti-harakati uning odobi, muomalasi, umuman axloqiy munosabatlarning go‘zal bo‘lishi, avvalo uning jamiyatimiz hayotidagi o‘z o‘rni nimadan iborat ekanligini chuqur anglashga, hayot mazmunini to‘g‘ri tushunib yetish darajasiga ham bog‘liq.

Kamtarlik va soddalik ham insonni yuqori madaniyat sohibi ekanligini tasdiqlaydigan muhim omildir. Kamtarlik bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, bir-birini to‘ldiruvchi axloqiy normalardir. Kamtarlik bu – axloqiy fazilat bo‘lib, kishining jamiyatga munosabatida o‘zining iste’dod va qobiliyatini kuchimkoniyatini to‘g‘ri tushunishi, o‘z atrofidagi turli muomala-munosabatda bo‘ladigan kishining ijtimoiy mavqeini, shaxsiy fazilatlarini haqiqiy ahvolga mos baholay bilishi va o‘z xulqini shu asosda ko‘ra bilish layoqatidir. Shuning uchun ham kamtarlik kishilar orasidagi munosabatlarda turli odob qoidalari tarzida namoyon bo‘ladi. Chunonchi, mehnat jarayonida,

turmushda, jamoat joylarida kishi o'zini qanday tutishi orqali namoyon bo'ladi. Kamtarlik kishidan sharoitni tez va to'g'ri baholay olish hamda unga mos holda ish tutishni talab qiladi.

Kamtarlik – muomala me'yorini bilish demakdir. Bunga amal qilinmagan taqdirda, xushmuomalalik laganbardorlikka, talabchanlik qo'pollikka, hurmat esa shaxsga sig'inishga aylanib ketishi mumkin. Yana odobli va axloqiy madaniyatli bo'lish kishidan ko'p narsani talab etadi, chunonchi boshqa kishilarning fikrini to'g'ri tushuna bilish, uni individual xususiyatlarini anglash, kimsaning kayfiyati, his-tuyg'ulari bilan hisoblashish va boshqa xislatlarni talab etadi. Shuningdek, yana birovning jismoniy kamchiliklarini payqab payqamaslikka olishda, qo'pol muomalaga muloyimlik bilan javob qaytarishda, birovlarga kesatmaslik, g'iybat qilmaslikda o'z ifodasini topadi.

“Kamtarlikning kamoli bor”, deb xalqimiz bekorga aytmagan. Bu sinovdan o'tgan haqiqatdir. Shu to'g'risida shoir Erki Vohidovning quyidagi she'ri juda o'rinli:

Garchi shuncha mag'rur bo'lsa ham,

Piyolaga egilar choynak.

Shunday ekan manmanlik nechun,

Kibru havo nimaga kerak?

Kamtarin bo'l, hatto bir qadam,

O'tma g'urur ostonasidan.

Piyolani inson shuning chun,

O'par doim peshonasidan.

Pirovardida, jamoatchilik joylarida boshqalarga eshitarli qilib gaplashish yoki birovning ustidan kulish kabi xatti-harakatlar kishining odobsizlik va madaniyatsizligidan dalolat beradi.

Inson ichki dunyosining go‘zalligi uning mehnatida, xulq-atvorida, xatti-harakatida, o‘zini ko‘pchilik o‘rtasida tuta bilishida, kishilar bilan bo‘ladigan barcha munosabatlarda namoyon bo‘ladi.

Dialitik materializmدا mazmunsiz, shaklni shaklsiz, mazmuni mazmunsiz tasavvur etish mumkin bo‘lmaganidek, kishining ichki mazmunini uning oliyjanob fikri, his-tuyg‘usi, erki va hokazolari bo‘lib, doim tashqi qiyofasiga, rangi-ro‘yining chiroyiga, kelishgan qaddi-qomatiga, kiyinishiga mos kelmog‘i kerak. Haqiqiy go‘zal kishi muloyim, xushfe‘l bo‘lishi bilan birga, doimo jamiyat va xalq manfaatini, o‘zining shaxsiy huzur-halovatidan ustun qo‘yadi. Kishining o‘zi xunuk bo‘lsa ham mehnati va xushmuomalaligi uni go‘zal qiladi. Inson go‘zalligining mohiyatini noto‘g‘ri tushunadiganlar go‘zallik deb o‘ziga zeb beradigan tashqi ko‘rinishini sun‘iylashtirib yuradigan kishilarni tushunadilar.

Kishining nutqi uning qay darajada madaniyatli ekanligini ko‘rsatuvchi faktorlardan biridir. Madaniyatli odamning nutqi soda, ravon va ma’noli bo‘ladi. U jumjalarning jimjimadorligini yoqtirmaydi, nutqiga “zeb” berib, o‘zini alohida ajratib ko‘rsatmaydi.

Yuqorida zikr etilgan dalillar insonning axloqiy madaniyati ijtimoiy hayotda muhim rol o‘ynaganligidan dalolat beradi. Inson yakka holda kishilardan ajralgan sharoitda yashashi mumkin emas. Shunday ekan, atrofdagilarni tanish yoki tanish bo‘lmaganligidan qat’iy nazar kishilar bilan xushmuomalada bo‘lishiga e’tibor berishi lozim.

Raqs san’ati eng qadimiy san’at turlaridan biri isoblanib, jahondagi barcha xalqlar san’atining bobokaloni bo‘lib juda qadimiy va boy an’analarga ega.

2.2. Boshlang'ich ta'lim muassasasi o'quvchilarini raqs san'ati bilan tanishtirish

Raqs san'ati – ifodali san'at tizimida muhim o'rin tutadi. Raqs qadim zamonlarda vujudga kelgan bo'lib, dastavval u maishiy turmush bilan bog'langan ov, jang, e'tiqod timsollari edi. Raqs qadimgi odamlarni birlashtirishga, uyushtirishga hissa qo'shgan bo'lib, uning bu xususiyatlari bugungi kunda ham xalq raqslarida saqlanib qolgan.

Raqs ixtisoslashgan badiiy faoliyatning nozik va murakkab ko'rinishiga, kasb-koriga aylangan bugungi kunda u san'at turlari bilan hamkorlikda amal qiladi. Raqs musiqasiz namoyon bo'la olmaydi. Musiqa raqs to'qimasidan joy olib, uning his-tuyg'usiga ta'sir etish tizimini belgilab beradi.

Raqs san'ati teatr bilan ham chambarchas bog'liq, u tomoshali teatr san'atining muhim belgilarini o'zida mujassamlashtirgan holda badiiy qiyofalar yaratadi. Raqs uchun inson tanasining mayin, egiluvchanligi asosiy omildir. Raqsni inson tanasining musiqaviy ifodali harakatlari san'ati deyish mumkin, zero, inson tanasining raqs vositasida nafis, mayin harakatini ifodalash imkoniyati uning badiiy qiyofasi, “tili” asosidir. Musiqa – tovushlar ohangdorligi bo'lsa, raqs – bu ohangdor va qoidalashgan harakatdir. U ohangli va qoidali harakatlar vositasi orqali inson ichki dunyosini, uning eng nozik va chuqur kechinmalarini aks ettiradi.

Raqsdan ifoda ushbu darajada nomoyon bo'ladi. Tasviriy tomon unga buysunadi. Tasvir raqsdan imo-ishora ko'rinishida aks etadi. Imo-ishora san'ati mustaqil maqomga ham ega bo'lib, raqs to'qimasiga uzviy bog'lanadi. Raqsdan imo-ishoraning ortiqcha o'rin olishi raqsning estetik imkoniyatlarini, ba'zan raqs qiyofaligini pasaytiradi.

Hozirgi zamon raqsi bir necha ko‘rinishlariga ega; xalq va bazm raqslari, sahna raqslari, akrobatik, vaznli, imo-ishorali raqslar va boshqalar. Xalq raqslari bir vaqtning o‘zida ham san’at turi, ham faoliyat turi tarzida nomoyon bo‘ladilar. Sahna raqslarida ba‘zan tasviriy tomon ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Yevropa raqs san’atining oliy ko‘rinishi balet raqsi hisoblanadi. Baletda raqs teatr va dramaturgiya (libretto) bilan tarkibiy birlikni tashkil etadi. Balet bir vaqtda ham san’at turi, ham sahna asaridir. Balet bir badiiy qorishmaning eng murakkab xili hisoblanadi va unda musiqa hamda raqs ta’sir kuchi mujassamlashgan bo‘ladi.

Raqs inson tanasining musiqiy ifodali harakatlari san’ati deyish mumkin, zero, inson tanasining raqs vositasida mayin-nafis harakatini ifodalash imkoniyati va qoidalashgan harakatdir.

Raqs san’ati eng qadimiy san’at turlaridan biri hisoblanib, jahondagi deyarli barcha xalqlar san’atining bobokaloni bo‘lib, juda qadimiy va boy an’analarga ega. Raqs san’ati insonda gratsiya, musiqiylik va salomatlik kabi bebaho fazilatlarni tarbiyalaydi, shuningdek, psixologik jihatdan qaraganda go‘zallik va mukammallikni kishida ruhlantiradi. Raqs san’ati va muxlislari musiqani shumchaki yuzaki emas, balki yurak-yurakdan his etish, uning hissiy mohiyati va ritmik asoslarini chuqur tushunish, idrok etish yo‘lida tarbiyalovchi muhim omildir.

Raqs san’ati yoshlarni musiqani chuqur his etish, musiqa olamida yashash, musiqa to‘lqinlarida “suzish” san’atini egallaydigan yuksak didli bo‘lib erishadilar. O‘smir va katta yoshlarda bo‘lganidek bolalar raqs havaskorlik to‘garaklarida ham ish eng avvalo qobilyatli bolalarni tanlab olish, ularda raqs san’atiga samimiy mehr-muhabbat uyg‘otishdan boshlanib, ta’lim-tarbiya bosqichiga o‘tiladi. Bolalar raqs havaskorligi to‘garagi janr va

uslubiga ko'ra turlicha bo'ladi: yevropacha klassik to'garigi, o'zbek xalq raqs to'garagi, folklor ansamli va hokazo. Tarbiya usullari ham shunga qarab belgilanadi:

1. Raqs etikasi – boshmasala bo'lishi kerak. Raqs to'garagiga jalb etilgan har bir qatnashchi, har bir havaskor o'zining shu dargohga qo'ygan dastlabki qadamlaridanoq – bu erkinlik, pokizalik, nafosat ekanligini chuqur his etmog'i kerak. Buning uchun har bir bola to'garak mashg'ulotlariga kelishidan oldin yuvinib taranishi, ozoda kiyinishi, tashqi ko'rinishi jihatdan havas qilarlik darajada bo'lishi lozim.

Raqs bilan shug'ullanayotgan bolalarda paydo bo'layotgan qiziqishlar va sifat o'zgarishini ko'rgan ota-onalar ham bunga hayrixohlik ko'rsatib, ularga nafosat tarbiyasi ruhida tarbiyalash jarayonida amaliy yordam ko'rsatishlari kerak.

2. Raqs san'atiga bo'lgan qiziqishni uyg'otish, kuchaytirish maqsadida to'garak qatnashchilari o'rtasida raqs ijodkorlari, uning jonkuyar o'qituvchi, raqs ustalari va tarbiyachilari haqida mashg'ulot, suhbatlar o'tkazish, raqs namoyondalari bilan tanishtirish, uchrashuvlar tashkil etish maqsadga muvofiqdir. To'garak qatnashchilariga raqs nihoyatda o'ta nozik san'at turi ekanligini, unga juda katta mahorat, mehnat talab qilinishini tushuntirish lozim.

Havaskorlik raqs san'atida ijodkorlik masalasida alohida ijodkorlik masalasiga alohida e'tibor berish kerak. Toki har bir havaskor, raqs san'ati to'garagi faqat ma'lum harakatning qaytarig'idan iborat bo'lmay, balki haqiqiy ijod maskani ekanligini anglasinlar, qalbidan his etsinlar.

O'zbek xalq san'atining eng yaxshi namunalari har doim zamonaviyligi, hozirjavobligi, xalqchilligi bilan xarakterlanib kelgan. Professional san'atda ham, havaskorlik jabhasida ham san'atkorlarimiz

mislsiz boy an'analarimizga, harakat, usul, uslublarga ega bo'lgan klassik merosni o'zlashtirishga alohida etibor berib kelganlar va xayrli rivoj topmoqda. Xuddi maqom san'ati va milliy arxetekturada bo'lgani kabi, o'zbek klassik va folklor raqs san'ati ham mislsiz jilva, nafosat, qochirim va ifoda uslublariga boyki, ularda chuqur, o'zlashtirmay turib, raqs san'ati rivojlantirish haqida gap bo'lishi mumkin emas. Biroq Tamaraxonim, Mukarrama Turg'unboyeva, Qunduz Mirkarimova, Roziya Karimova, Galiya Izmaylova, Isoqxon Oqilov kabi yetakchi san'atkorlarimizning folklor va klassikani chuqur egallaganliklari va misilsiz xazina tajribalari bugungi raqs havaskorlari uchun saboqlar manbai bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Bolalar raqs havaskorligi uchun raqs ustalari yaratgan boy madaniy meros hamda xalq folklorlari bitmas-tugammas mavzu, shakl, tuzilish, xususiyat va yo'nalishlar beradi. Ulardan foydalana olish katta san'at bo'lib, havaskorlik rahbarlarini chuqur izlanishlarga da'vat etadi.

Xulosa

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan keyin mamlakatimizda huquqiy demokratik davlat qurish va jahon hamjamiyatidan rivojlangan davlatlar sifatida o‘rin olish vazifasi qo‘yildi. Albatta yurtimizda jahon talablariga mos keladigan har tomonlama rivojlangan, o‘z kasbini puxta egallagan, vatanparvar, fidoiy insonlarni tarbiyalab yetishtirishda talim muassasalarida o‘qitishni yanada yuqori bosqichga ko‘tarish, uning tarbiya uyg‘unligini ta‘minlash katta ahamiyatga ega. Shu sababli ta‘lim-tarbiyada chuqur islohotlar o‘tkazilmay turibamalga oshirib bo‘lmasligi hammaga ayon. Shu sababli Prezidentimiz Islom Karimov ta‘limdagi islohotlarga katta e‘tibor bilan qaradi. “Shu o‘rinda haqli savol tug‘iladi, - degan edi yurtboshimiz, - bizning o‘rta, o‘rta maxsus va oily Boshlang‘ich ta‘lim muassasalarimiz kasb mahorati va ma‘naviy-ruhiy jihatdan ana shunday zamonaviy sohalarda ishlaydigan yoshlarni axloqiy tarbiyalarini yanada mukammal shakllantirish, shu bilan birga nafasat tarbiyasini asosiy bo‘limlardan biri”.

San‘at vositalari orqali Boshlang‘ich ta‘lim muassasasi o‘quvchilarini axloqiy ruhda tarbiyalash, yosh avlodga san‘at vositalari asosida ta‘lim-tarbiya berish masalasi har tomonlama muhimdir. Boshlang‘ich ta‘lim muassasasi o‘quvchilarini axloqiy ruhda tarbiyalashda san‘at vositalari ularning dunyoqarashlarini keng ma‘noda shakllantirish va shu bilan Boshlang‘ich ta‘lim muassasasi o‘quvchilarini buyuk allomalarimiz Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Al-Buxoriy, Al-Beruniy, Bahovuddin Naqshband, Ahmad Yassaviy, Ulug‘bek, Alisher Navoiy va boshqa buyuk mutafakkirlarining asarlarida san‘at masalasi, komil insonni tarbiyalash haqida ajoyib fikrlar mavjuddirhozirda Boshlang‘ich ta‘lim muassasasi o‘quvchilarining ma‘naviy-ma‘rifiy tushunchalari va shu bilan birga yoshlarga axloqiy tarbiyani keng ma‘noda ularga singdirish hozirgi vaqtning

asosiy masalasi hisoblanib, bu yoshlarimizning axloqiy tarbiyasini san'at, ya'ni musiqa san'ati orqali dunyo qarashlarini shakllantirishni ko'ramiz.

Hammamiz bilamizki, muomala madaniyati Boshlang'ich ta'lim muassasasida, umuman hamma joyda eng asosiy o'rinni egallashi bilan birga bu insonning ziynati hisoblanib, Boshlang'ich ta'lim muassasasi o'quvchilarimizni har tomonlama did tushunchalarini yanada yaxshilashga qaratilgan. Axloqiy tarbiyaning o'ziga xos xususiyati ijtimoiy ong formasi sifatida axloqning xususiyatlari bilan belgilanadi. Uning asosiy vazifasi ijtimoiy manfaatlarni birinchi o'ringa qo'ygan holda, ijtimoiy va shaxsiy manfaatlarini garmonik ravishda qo'shib olib borishdan iborat.

Boshlang'ich ta'lim muassasasi o'quvchilarida san'at vositalari orqali axloqiy tizimining asosiy komponentlari, shaxs prinsiplari, o'quvchilarda dunyoqarash g'oyalari majmuini hosil qilish axloqiy idealini tarkib toptirish, o'quvchilarni ijtimoiy foydali ishlarga faoliyatlarini jalb etish, yoshlarning bilim olishi, bolalar jamoasi hayotida axloqiy normalarni qaror toptirishi, o'z-o'zini tarbiyalash protsessiyasini tashkil etish, Boshlang'ich ta'lim muassasasida o'quvchilarda aktiv hayotiy pozitsiya tarkib toptirish va uning namoyon bo'lishi uchun mikroiklim, shart-sharoit yaratish; o'quvchilarda ma'naviy ehtiyojlar, qiziqish tushunchalarini shakllantirish, ularning ijobiy qobiliyatlarini jamiyatga foyda keltirish nuqtai nazaridan tadqiq etish; o'quvchilar o'z-o'zini boshqarish imkoniyatlaridan foydalanish; axloqiy odatlarni tarbiyalash shaxsning tarkib topishida eng qiyin va eng muhim jarayon hisoblanadi. Axloqiy tarbiya odatlarni tarkib toptirishdir.

Asosiy maqsad Boshlang'ich ta'lim muassasasi o'quvchilarini san'at orqali axloqiy tarbiyalash bu yoshlarimizning har tomonlama dunyoqarashlarini keng ma'noda shakllantirish. O'quvchilarni axloqiy nafosat jihatdan tarbiyalashda, ularning ma'naviy ehtiyojlarini qondirishda

madaniyat va san'atning o'rni juda katta bo'lib hisoblanadi. Boshlang'ich ta'lim muassasasida va Boshlang'ich ta'lim muassasasidan tashqari eng asosiy ishlarimiz ularga axloqiy tushunchalarni san'at orqali singdirish – shu bilan birga musiqiy san'at ashula, raqs, xor, cholg'u asboblari, milliy folklor san'atini yoshlarimizga tusuntirish yanada mukammal ravishda ularda mana shu eng asosiy sohalarni amaliy sohalar bo'yicha keng ma'noda, chuqur, ta'sirchan o'rgatish.

Boshlang'ich ta'lim muassasasi o'quvchilarida san'atning mohiyatini uning har tomonlama yoshlarning axloqiy tarbiyasini garmonik ravishda olib borishi, o'quvchilarni ma'naviy, marifiy, axloqiy tarbiyasini shakllanishini ko'ramiz. Hozirgi vaqtda o'quvchilarni umuminsoniy tarbiyalashni tashkil etishdagi xarakterli xususiyat uning ilmiy ravishda ishlab chiqilgan dasturiga muvofiq amalga oshirishdan iborat. O'quvchilarga tarbiyaning mazmunini boyitish, Boshlang'ich ta'lim muassasasi o'quvchilarini muntazam ravishda qat'iylik bilan bajarishga intilish, ishonch va mas'uliyatini uyg'otish, uyushqoqlikka o'rgatish, o'rgatganda ham bu oddiy turmush qoidalari odatiga aylantirishga harakat qilish zarur. Hozirgi yoshlarni hayotiy, rang-barang, shiddatli va jo'shqindir. Axloqiy bilimlar amaliyot bilan mustahkam bog'liq bo'libgina qolmay ish hatti-harakati uchun ham qo'llanma bo'lib xizmat qilishi zarur. Dunyoda insonni axloqiy tarbiya va unda asosiy buyuk xislatlarni har tomonlama yaqin mujassam qiladigan bu – san'at albatta. San'at kelajak yoshlarimizni har tomonlama keng ma'noda ularni madaniyatini muomilalarini shu bilan oilada, Boshlang'ich ta'lim muassasasida, jamoatda o'z faoliyatlarini ijobiy yo'naltirishlari va rivojlantirishlari mumkin. Buni biz hozirda har bir o'quv dargohida ko'rishimiz mumkin. Tarixda har bir buyuk O'rta Osiyo allomalarimiz Abu Rayhon Beruniy, Al-Xorazmiy, Al-Forobiy, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy

asarlarida axloqiy tarbiyani inson hayotida ijobiy o‘rin tutishini uchratishimiz mumkin.

Boshlang‘ich ta‘lim muassasasi o‘quvchilarining tafakkurini o‘stirishda san‘at vositalarining o‘rni beqiyosdir. Tafakkur yuksak darajada tashkil topgan miyaning mahsulidir. Boshlang‘ich ta‘lim muassasasi o‘quvchilari tafakkurini rivojlantirish uchun ularda hamma vaqt sistemali ravishda mantiqiy tafakkur usullarini tarkib topishi zarur. O‘quvchilarda moddiy dunyo to‘g‘risidagi shaxsiy fikrlarni, mulohazalarni, mavjud qarashlarni tarkib toptirishda tafakkurni taraqqiy ettirish mumkin va shu bilan birga Boshlang‘ich ta‘lim muassasasi o‘quvchilarining ta‘lim-tarbiyasini rivojlantirib borishi mumkin.

Boshlang‘ich ta‘lim muassasasigacha va Boshlang‘ich ta‘lim muassasasidan tashqari olib boriladigan musiqa mashg‘ulotlari bu kelajak avlodni axloqiy tarbiyasini shakllantirishdan iborat. Bu bilan biz ularning estetik didlarini, madaniyatini keng ma‘noda ijobiy tomonda bo‘lishini ko‘rishimiz mumkin.

Musiqa san‘ati o‘quvchilarning tarbiyasiga juda katta ta‘sir etish bilan birga ularning dunyoqarashlarini, axloqiy tarbiyalanganlik darajasining ijobiy bo‘lishiga yordam beradi. Jajji bolajonlarimiz raqsga tushishni, ashula aytishni juda yaxshi ko‘radilar, bu ularni odob va madaniyatini o‘stirishda, yangi va yaxshi yo‘l ochadi.

Boshlang‘ich ta‘lim muassasasi ta‘lim o‘quvchilarini musiqa to‘garaklari – xor, ashula, musiqa asbobi, milliy folklor bilan tanishtirish ularning keyingi ta‘lim olishlarida katta yordam beradi. Ularning manaviyati va dunyoqarashlarining ijobiy tus olishiga yordam beradi. Hozirda ham o‘tmishda ham musiqa o‘zining jilvakor ohangi, qalb torlarini larzaga soluvchi sehrlil navosi bilan inson ongi va tafakkurini zapt etgan, uni yuksak

falsafiy ma'naviyat egasiga aylantirgan. Buyuk mutafakkirlar Alisher Navoiy hamda Abdurahmon Jomiy hazratlarining ijodlari va san'at sohasidagi asarlari yoshlarimiz tarbiyasini har tomonlama yanada mazmunli bo'lishiga, ularga buyuk tariximiz buyuk mutafakkirlarimiz hayot, ijodlari, ularning asarlari, risolalari, san'at asarlari va san'at to'g'risidagi asarlarni o'rgatish ham oily vazifalarimizdir.

XV asr jahom ma'naviyatining buyuk siymosi Nizomiddin Mir Alisher Navoiy xijriy 844-yil ramazon oyining 17-kuni (1441-yil 9-fevral)da tug'ilgan. Alisher Navoiyning "Majolis un nafas", "Xamsa", "Hayrat ul-abror" (yaxshi kishilarning hayratlanishi ma'nosi), "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Saba'i Sayyor", "Saddi Iskandariy", "Mahbub ul-qulub" va yana boshqa ko'p asarlarida san'at, musiqa, insoniylik haqidagi asarlari Boshlang'ich ta'lim muassasasi o'quvchilarimizni ahloqan va ma'nan boy inson bo'lib yetishishlarida katta o'rin tutadi. Shu bilan buyuk allomalarimiz taxalluslari Navoiy – bu jamlikning eng asosiy turlaridan hisoblanib, sevgi-muhabbat, odamiylikni kuylovchi ma'nosini anglatishini o'zida chuqur mazmun bor.

Buyuk alloma Jomiy Shohroh hukumdorligi davrida – 1414-yil 7-noyabrda Nishopur yaqinidagi Jom shahrida ruhoniylar oilasida dunyoga keldi. Jomiyning buyuk asarlari san'at sohasining tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan asarlaridir. "Risolayi musiqiy", "Nafosat ul-uns", "Lujjat ul-asror", "Layli va Majnun", "Yusuf va Zulayho", "Salmon va Absal", "Tarxi rubiyot", "Risolayi qariya" va boshqa ko'p asarlari san'at yo'lida yozilib, insonni – Boshlang'ich ta'lim muassasasi o'quvchilarining axloqiy tarbiyasi shakllanishiga katta ijobiy tomonlarini ko'rsatib bergan.

Yurtboshimiz Islom Karimov O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining II chaqiriq XIV sessiyasida so'zlagan nutqida shunday jumlar

bor: “Biz qandaydir bechora, kimningdir yetaklashiga muxtoj bo‘lgan davlat yoki xalq emasmiz. Biz ko‘hna va betakror tarixga ega bo‘lgan, dunyoni hayratga solgan ulug‘ mutafakkir va sarkardalarning vorislarimiz va buyuk davlat qurishgan bel bog‘laganmiz!”. Haqiqatdan ham butun yer yuzida ahamiyatga ega bo‘lgan badiiy san‘at asarlarimiz, Kamoliddin Behzoddek buyuk ustozning rang-tasvir asarlari, hozirgacha ham dunyoni hayratga solgan Registon, Shohi Zinda, Go‘ri Amir, Ulug‘bek, Sherdor, Tillakori madrasalari betakror me‘moriy san‘at obidalarini xalqimiz azaldan yuksak did, ma‘nan boy, axloqan yuksak tarbiyalanganlik darajasini ko‘rsatib turuvchi obidalar hisoblanadi.

Boshlang‘ich ta‘lim muassasasi o‘quvchilarida nafosat tarbiyasining shakllanishida raqs san‘ati muhim o‘rin tutadi. Raqs Boshlang‘ich ta‘lim muassasasi yoshidan boshlab yuqori sinf o‘quvchilarigacha tana salomatligi, xatti-harakatlar nozikligi, chiroyli qomat gratsiyasiga ega bo‘lishdan tashqari ma‘nan ham toza fikrli, axloqan pok insonning shakllanishida muhim o‘rin tutadi.

Bunda Tamaraxonim, Mukarrama Turg‘unboyeva, Isoxon Oqilov, Galiya Izmaylova va boshqa ko‘p raqs san‘ati ustalari hayot-ijodlari, raqs san‘ati haqidagi asarlari bu sohadagi ta‘lim-tarbiyani amalga oshirishda muhim o‘rin tutadi.

Umuman bitiruv ishida men Boshlang‘ich ta‘lim muassasasigacha ta‘lim o‘quvchilarini san‘at orqali axloqiy tarbiyasini yaxshilash bo‘yicha mavzuning ilmiyligi, dolzarbligi hozirgi yoshlarimizning axloqiy tarbiyalarini garmonik ravishda taraqqiy etishda qilingan muhim amaliy va ilmiy ishlar to‘g‘risida yoritib berganman.

ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. – Toshkent, 1996 1-jild.
2. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. Barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. –Toshkent, 1997.
3. Umarov. Estetika. –Toshkent, 1995.
4. Estetik tarbiya asoslari. –Toshkent, 1998.
1. T.N.Qori-Niyoziy. Hayot Boshlang'ich ta'lim muassasasii –Toshkent, Fan, 1970.
6. Murtazo Mudarrisi Geloni. Ma'rifat kaliti, Sarvat, -Dushanbe, 1992.
7. I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. Maxsus kurs dasturi, -Toshkent, Universitet, 1997.
8. Abu Rayhon Beruniy. Tarvixolar, Javohirot kitobidan, -Toshkent, Meros, 1991.
9. Abu Rayhon Beruniy. Feruza, Javohirlar haqida naql va hikoyatlar, - Toshkent, Abdullo Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.
10. M.N.Xayrullayev. Farobiy, -Toshkent, O'zbekiston, 1991.
11. Abdulahad Muhammadjonov. Temur va temuriylar saltanati, Tarixiy ocherk, Qomuslar bosh tahririyati, 1994.
12. Turg'un Fayziyev. Mirzo Ulug'bek avlodlari, -Toshkent, Yozuvchi, 1994.
13. A.Abdurahmonov. Ulug'bek akademiyasi. Qomuslar bosh tahririyati, - Toshkent, 1993.
14. Haydar Aliqulov. Jaloliddin Davoniy. –Toshkent, O'zbekiston, 1992.
15. G'aybulloh as-salom saydi umr. Tolibnoma (Seni o'ylayman bolam), Sharq nashriyot-matbaa konserni bosh tahririyati, -Toshkent, 1996.

16. S.Mirzaahmedova. Odob oltindan qimmat –Toshkent, O'zbekiston, 1990.
17. Ulfat Mahkamov. Axloq-odob saboqlari, -Toshkent, Fan, 1994.
18. Ya.I.Kalantarov. Uch xalq hikmatlari. –Dushanbe, Adib, 1989.
19. Sharifa Abduraxmonova tarjimasini. Tafakkur gulshani, -Toshkent, G'.G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1989.
20. U.Qoraboyev. O'zbekiston bayramlari. –Toshkent, O'qituvchi, 1991.
21. N.A.Vetlugina tahriri ostida. Bolalar bog'chasida estetik tarbiya. –Toshkent, O'qituvchi, 1981.
22. V.Suximlinskiy. Bolalarga jonim fido. –Toshkent, O'qituvchi, 1984.
23. Naim G'aibov. Ijtimoiy hayot va san'at –Toshkent, O'zbekiston, 1998.
24. M.M.Xayrullayeva. O'rta Osiyoda Uyg'onish davri madaniyati, -Toshkent, Fan, 1994.
25. Anvar Karimov. Inson ziynati –Toshkent, Yosh gvardiya, 1972.
26. M.Imomnazarov. Milliy madaniyatimizning takomil bosqichlari. –Toshkent, Sharq, 1996.
27. E.Jo'raqulov., S.Raximov. Abu Rayhon Beruniy-«Ruhiyat va tarbiya tarbiya haqida». –Toshkent, O'qituvchi, 1992.
28. Ya.Shermuxammedov. Yaturmuxammedov. Xulq va muomila madaniyati. –Toshkent, O'qituvchi, 1974.
29. E.Roziyev. Ta'lim jarayonida o'quvchilar tafakkurining o'sishi. –Toshkent, O'qituvchi, 1980.
30. Safo Ochil. Mustaqillik ma'naviyati va tarbiya asoslari, -Toshkent, O'qituvchi, 1995.
31. S.Inomxo'jayev., L.Xo'jayeva. Badiiy so'z san'ati, -Toshkent, G'.G'ulom nashriyoti, 1972.
32. O.Musurmonova. Hayot va turmush odobi dasturi. –Toshkent, 1993.
33. Hasan Yusupov. O'rta Osiyo mutafakkirlari musiqa tarbiyaotining tarbiyaviy ahamiyati. –Samarqand, 1993.

34. I.V.Grebnikov tahriri ostida. Oilaviy hayot etika va psixologiyasi, - Toshkent, O'qituvchi, 1995.
35. T.Ye.Solomonova. O'zbek musiqasi tarixi, -Toshkent, O'qituvchi, 1981.
36. S.X.Yo'ldosheva. O'zbekistonda musiqa tarbiyasi va tarbiyaining rivojlanishi, -Toshkent, O'qituvchi, 1985.
37. L.I.Ruvinskiy tahriri ostida. Tarbiyaviy ish metodikasi, -Toshkent, O'qituvchi, 1991.
38. O.Hasanboyeva. Pedagogika tarixidan Xresto-matiya, -Toshkent, O'qituvchi, 1993.
39. K.Hoshimov., Safo Ochil. O'zbek xalq pedagogika antologiyasi, - Toshkent, O'qituvchi, 1995.
40. A.Munavvarov tahriri ostida Pedagogika –Toshkent, O'qituvchi, 1995.
41. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari –Toshkent, O'zbekiston, 1998.
42. Karimov I.A. XXI asr bo'sag'asida... –Toshkent, 1997. 327 b.
43. Barkamol avlod orzusi. –Toshkent, 1998, 61 bet
44. Borev Yu. Estetika, -Moskva, 1998, 498-bet.
45. Kratkiy slovar po estetike –Moskva, 1983, 223-bet.
46. Shestakov V.P. Esteticheskiye kategorii. –Moskva, 1983. 223-bet.
47. Umarov E. Estetika, -Toshkent, 1995.
48. Karimov I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent, 1997, 4-19 betlar.
49. Barkamol avlod orzusi. –Toshkent, 1999. 61-bet.
50. Zelenov L.A., Kulikov G.I. Metodologicheskiye problemy estetiki, - Moskva, 1982, 176-bet).
51. Borev Yu. Estetika. –Moskva, 1998. 496-bet.